

GRAFFITI, SUBSTANCE USE AND STRENGTHS PERSPECTIVE

VARVARA POULOUKTSI¹ & CHARALAMPOS POULOPOULOS²

Abstract

The aim of the present paper is to study the way in which informal street rules mould the coalescence of peers and graffiti drawing. It also attempts to explore whether and how graffiti and the messages it conveys are linked to experimentation with drugs. Overall, 15 depth interviews with four homogeneous groups were adopted as a research method. Groups were formed from members of a therapeutic rehabilitation unit in the city of Athens and Thessaloniki, from practicing graffiti artists engaged in graffiti since adolescence. Interviews aimed to highlighting experiences of the respondents, with graffiti drawing. In addition, the group "Street Art Conservators" (ST.A.CO.) was approached, given that this group was involved with street art conservation and educational programs in Secondary Education Schools in Athens, where graffiti were taught as part of a creative curriculum. Interviews were also taken from a founding member of the ST.A.CO. group, who also teaches as Professor in the Department of Conservation of Antiquities and Works of Art and from a therapist of the Therapy Center for Depended Individuals (KETHEA) that uses graffiti in the treatment process as a way of forming a therapeutic relationship. Results indicate that Graffiti and drug use are related in the context of identity seeking within a peer group in adolescence. However, experimentation mainly with cannabis and alcohol happens after graffiti. Graffiti functions more as mean of self-actualization and recognition within the closed community of "writers". The study also reveals that Graffiti can be also used as a creative tool for prevention and social re-entry, according to the strengths perspective.

Key words: graffiti, substance use, adolescence, social identity, belongingness, self-actualization, strengths perspective

---

1 Varvara Poulouktsi, BA, MSc, Social Worker.

2 Charalampos Pouloupoulos, Associate Professor of Social Work, Department of Social Administration and Political Science, Democritus University of Thrace, e-mail:chpoulo@socadm.duth.gr

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΗΜΑΤΑ, ΧΡΗΣΗ ΟΥΣΙΩΝ ΚΑΙ Η ΟΠΤΙΚΗ ΤΩΝ ΔΥΝΑΤΩΝ ΣΗΜΕΙΩΝ

ΒΑΡΒΑΡΑ ΠΟΥΛΟΥΚΤΣΗ & ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΠΟΥΛΟΠΟΥΛΟΣ³

Π ε ρ ί λ η ψ η

Η παρούσα έρευνα στοχεύει στη μελέτη του τρόπου με τον οποίο οι άτυποι κανόνες του δρόμου διαμορφώνουν τη συνένωση συνομηλίκων και την ενασχόληση με το τοιχογράφημα ενώ επιχειρεί να ερευνησει τα μηνύματα που θέλει να μεταφέρει στο περιβάλλον του ο δημιουργός μέσα από την εικόνα και την πρακτική του γραφήματος και να κατανοήσει πώς αυτά συνδέονται με τον πειραματισμό και τη χρήση ουσιών. Για τη διεξαγωγή της μελέτης πραγματοποιήθηκαν 15 εις βάθος ατομικές συνεντεύξεις ενώ ο πληθυσμός του δείγματος αποτελείται από τέσσερις ομαδοποιημένες κατηγορίες πληθυσμού: πέντε (5) μέλη θεραπευτικού φορέα απεξάρτησης στην πόλη της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης και έξι (6) ενεργούς δημιουργούς τοιχογραφημάτων με κοινή ιδιότητα την ενασχόλησή τους με την πρακτική των τοιχογραφημάτων από την περίοδο της εφηβείας. Επιπρόσθετα, προσεγγίστηκαν δύο (2) ενεργά μέλη της ομάδας «Street Art Conservators» (ST.A.CO.), τα οποία δραστηριοποιούνται στον τομέα της συντήρησης έργων τέχνης του δρόμου και συμμετείχαν στη διεξαγωγή εκπαιδευτικών προγραμμάτων σε σχολεία της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης της Αθήνας, όπου εντάχθηκε και αξιοποιήθηκε δημιουργικά η σχεδίαση τοιχογραφημάτων. Διεξήχθη μία επιπλέον συνέντευξη με ιδρυτικό μέλος της ομάδας ST.A.CO. καθηγήτρια του Τμήματος Συντήρησης Αρχαιοτήτων και Έργων Τέχνης, καθώς και με έναν θεραπευτή του Κέντρου Θεραπείας Εξαρτημένων Ατόμων (ΚΕΘΕΑ-«ΙΘΑΚΗ»), ο οποίος αξιοποίησε τη γνώση του αναφορικά με τα τοιχογραφήματα στη θεραπευτική διαδικασία και τη δημιουργία θεραπευτικής σχέσης.

Ως κεντρικά θέματα αναδεικνύονται πτυχές οι οποίες συσχετίζουν το Graffiti με τη χρήση ουσιών στο πλαίσιο της εφηβικής ανάγκης για πειραματισμό με ουσίες και που συνδέουν την ανάγκη του «ανήκειν» σε μια ομάδα και τη συγκρότηση και ενίσχυση μιας κοινωνικής ταυτότητας εντός και εκτός αυτής. Σε σχέση με τη χρήση καταγράφεται πειραματισμός ή/και περιστασιακή χρήση κάνναβης και αλκοόλ, κατά βάση μετά τη σχεδίαση. Στη δε πάλι ανάμεσα στη χρήση και τη σχεδίαση, στις περιπτώσεις που η πρώτη εξελίχθηκε και κυριάρχησε, η σχεδίαση διεκόπη. Αναδείχτηκαν ζητήματα που αφορούν στη συνοχή της ομάδας (crew), ως αποτέλεσμα των ισχυρών δεσμών και της ενδοεπικοινωνίας μεταξύ των μελών. Διαφάνηκε πως η σχεδίαση Graffiti λειτουργεί ως μέσο αυτοπραγμάτωσης (self-actualization) και αναγνώρισης (recognition) εντός της κλειστής κοινότητας των ατόμων που ασχολούνται με το Graffiti. Τέλος, η φωνή των συμμετεχόντων, αποτέλεσε πηγή υποβολής προτάσεων για εφαρμογή δράσεων που μπορούν να ενταχθούν σε ένα θεραπευτικό πρόγραμμα απεξάρτησης, οι οποίες επικεντρώνονται στην ανάδειξη των δυνατοτήτων και των ταλέντων που ενυπάρχουν σε εφήβους και νεαρούς ενήλικες χρήστες με στόχο την εκ νέου κινητοποίηση και επανένταξή τους. Αξιοποιώντας την προσέγγιση των δυνατών σημείων, φάνηκε ότι το

---

3 Αναπληρωτής Καθηγητής, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, e-mail:chpoulo@socadm.duth.gr

Graffiti μπορεί να λειτουργήσει σε ομάδες εφήβων, ως μέσο έκφρασης και εργαλείο πρόληψης και κοινωνικής ένταξης.

Λέξεις- κλειδιά: τοιχογράφημα, χρήση ουσιών, εφηβεία, κοινωνική ταυτότητα, ανάγκη «ανήκειν», αυτοπραγμάτωση, προσέγγιση δυνατών σημείων

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο κοινωνικός κόσμος του «Graffiti», ένας ιδιαίτερος ερευνητικά χώρος, συχνά σηματοδοτεί αμφιλεγόμενες συζητήσεις, τόσο στον τομέα των τεχνών όσο και στους κόλπους της κοινωνίας ευρύτερα. Η πρακτική του τοιχογραφήματος, από τη μία πλευρά εκλαμβάνεται αποκλειστικά ως μια δραστηριότητα που αφορά άτομα περιθωριοποιημένα και παραπέμπει σε συνθήκες ανομίας. Από την άλλη, ενώ δεν παύει να αποτελεί μια παγκοσμιοποιημένη κοινωνική δραστηριότητα, ταυτόχρονα, είναι κομμάτι κάθε δρόμου, κάθε τοίχου, σε κάθε γειτονιά (Aneliese, 2013· Docuyanan, 2000· Ferrell, 1995· Holmes, 2010).

Στην προσπάθεια διερεύνησης του φαινομένου αναδύονται διάφορα ερωτήματα, όπως: γιατί τα δρώντα υποκείμενα, μέλη αυτής της κοινότητας, επιλέγουν αυτό το μέσο για να επικοινωνήσουν σκέψεις και προβληματισμούς; Τι θέλουν να μεταφέρουν στον εξωτερικό παρατηρητή και τι είδους μηνύματα φέρει η ενδοεπικοινωνία μεταξύ τους; Σε τι αφορούν σχέδια και μηνύματα που συνδέονται με τη χρήση ουσιών και την κουλτούρα των ναρκωτικών; Κατά πόσο, η άποψη ότι η περιθωριακή του φύση σχετίζεται τόσο με την εφηβεία (White, 2001· Dickinson, 2008· Pani & Sagliaschi, 2009· Williams, 2011) όσο και με τον πειραματισμό και τη χρήση ουσιών (Martin et al., 2003· Halsey & Young, 2006), ισχύει στην εγχώρια ελληνική σκηνή; Στο παρόν άρθρο, επιχειρείται μία νοηματική διεϊσδυση στο περιβάλλον και την υποκουλτούρα των writers, όπως αυτή εκφράζεται από τη δική τους οπτική, τις πολύ προσωπικές τους εμπειρίες και τις μεταξύ τους επικοινωνιακές πρακτικές, και μία προσπάθεια ανάλυσης του φαινομένου με σκοπό να διερευνηθεί ο κόσμος της Graffiti κοινότητας. Εμπειρίες, βιωμένες καταστάσεις, πρακτικές ανταγωνισμού και διεκδίκησης της δημόσιας σφαίρας καταγράφονται, μελετώνται και συγκρίνονται.

GRAFFITI, ΑΣΤΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΕΣ

Σε ένα πρώτο επίπεδο προσέγγισης του φαινομένου, η αντίληψη της ποινικής δικαιοσύνης και οι θιασώτες της άποψης περί βανδαλισμού και παραβίασης του δημόσιου και ιδιωτικού χώρου, προσεγγίζουν τα σχέδια «Graffiti» ως μια κατ' εξοχήν εγκληματική δραστηριότητα, με αρνητικό αντίκτυπο στις περιοχές όπου εντοπίζονται, αναφορικά με την ποιότητα ζωής και την εγκληματικότητα. Ωστόσο, μια διαφορετική οπτική που αναδύεται στο πεδίο σχετικών ερευνών, κάνει λόγο για μια σημαντική πολιτισμική δραστηριότητα που μπορεί να γίνει κατανοητή ως ένας ξεχωριστός τρόπος «ανάγνωσης» του αστικού τοπίου. Αυτή η εναλλακτική οπτική της πόλης, προσφέρει ένα τρόπο σύνδεσης και επικοινωνίας με περιθωριοποιημένες ομάδες που αγνοούνται από την κοινωνία. Τα σημάδια στους τοίχους της πόλης φαίνεται να παρέχουν βαθιές πληροφορίες, οι οποίες αφορούν στον ψυχισμό, τις εμπειρίες και τα βιώματα αυτών των καταπιεσμένων και απομονωμένων ομάδων του πληθυσμού (Rowe & Hutton, 2012:67).

Σύμφωνα με τον Ζαϊμάκη (2012), η κοινωνική πρακτική του τοιχογραφήματος αποτελεί μια

«κωδικοποιημένη» μορφή επικοινωνίας, ένα είδος κοινωνικού διαλόγου ανάμεσα στον δημιουργό και το κοινό, όπου το γράφημα, ως μια συμβολική εκφορά του λόγου, μετατρέπει τον περαστικό σε σκεπτόμενο αποδέκτη της εικόνας και του μηνύματος που αυτή φέρει. Η δράση του υποκειμένου συνδέεται με την ανάγκη του να εκφραστεί, να παρέμβει, να διαμαρτυρηθεί για να διαμορφώσει το περιβάλλον γύρω του, όπως αυτό αποκρυσταλλώνεται από τη δική του αισθητική, ιδεολογική και πολιτική αντίληψη (Docuayan, 2000). Έτσι, οι λειτουργίες του «τοιχογραφήματος» ποικίλουν και εξαρτώνται από τα κίνητρα του δημιουργού και το πλαίσιο όπου ο ίδιος το επικοινωνεί. Οι παράγοντες που κινητοποιούν τη δημιουργία του μπορεί να πηγάζουν από την επιθυμία του για εικαστική έκφραση, από την ανάγκη προβολής της προσωπικής ταυτότητας και υπαρξιακών ζητημάτων που κινητοποιούν τον δημιουργό, τη διάθεση και την ψυχολογική ένταση αλλά και από την πρόθεση του ίδιου για πολιτική έκφραση (Ζαϊμάκης, 2012:5). Όπως αναφέρει ο Ferrell (1995), η πρακτική αυτή, αποτελεί εγγενώς μια δημιουργική δραστηριότητα. Παρότι κίνητρο των δημιουργών αποτελεί η αντίσταση στον έλεγχο που ασκεί η πόλη, η εν λόγω διαδικασία λειτουργεί ως μια συλλογική «συζήτηση» στη βάση εναλλακτικών δομών νοήματος αλλά και ως μια συμβολική διάδραση μεταξύ συνομηλίκων. Παιδιά που έχουν αποκλειστεί από παραδοσιακά κοινωνικά δίκτυα, αλλά και εκείνα που ακόμη διατηρούν μια κάποια δυνατότητα επιλογής, φαίνεται να βρίσκουν στην πρακτική αυτή ένα ισχυρό, εναλλακτικό «κανάλι» για τη διαμόρφωση της προσωπικής τους ταυτότητας και την απόκτηση κοινωνικού status. Επιπλέον, η δύναμη αυτού του εναλλακτικού συστήματος, κατασκευάζει πέρα από συλλογικές καλλιτεχνικές κατευθύνσεις και την αίσθηση μιας υποτυπώδους «οικογένειας», όπου τα μέλη της απολαμβάνουν αποδοχής, ασφάλειας και προστασίας (Quintanilla, 1993). Το λεγόμενο «crew», ως μια άλλη οικογένεια, εσσωκλείει μια νέα νοηματοδότηση, τόσο για το άτομο-μέλος το οποίο αποκτά θέση και ταυτότητα μέσω της «ταγκιάς», όσο και για ολόκληρη την ομάδα.

Ο Michel De Certeau (1984), μιλώντας για τις περιθωριακές ομάδες αναφέρει για αυτές πως δεν αφορούν, πια, μοναχά μία μειοψηφία αλλά εκτείνονται σε παγκόσμια κλίμακα και είναι μαζικές. Ως μια λανθάνουσα πλειοψηφία, λοιπόν, η μελέτη αυτών των υποομάδων που δρουν και επηρεάζονται από το αστικό περιβάλλον, είναι επιτακτική για την κατανόησή τους. Η αστική κουλτούρα, επομένως, δεν θα μπορούσε να μελετηθεί αποκομμένη από τον χώρο μέσα στον οποίο γεννάται και ταυτόχρονα τον επηρεάζει. Αυτή η αμοιβαία σχέση δρώντος υποκειμένου και υποομάδας με το αστικό περιβάλλον, λοιπόν, επιδέχεται κοινωνιολογικής μελέτης και αξίζει να την προσεγγίσει η επιστημονική κοινότητα.

Προκειμένου να μελετήσει κανείς αυτούς τους σχηματισμούς, τις σχέσεις που εκτυλίσσονται στο αστικό περιβάλλον και κατ' επέκταση το αστικό φαινόμενο της ενασχόλησης με τη σχεδίαση Graffiti, θα χρειαστεί να εξετάσει τι είναι αυτό που ορίζει την εν λόγω πρακτική ως «υποκουλτούρα». Στην περίπτωση του αστικού φαινομένου «Graffiti» αυτή αφορά σε ένα υποσύνολο ανθρώπων, με διαφορετικές κοινωνικές καταβολές, το οποίο με τη δράση του διαφοροποιείται από το αντίστοιχο κυρίαρχο. Στην μελέτη του Αστρινάκη (1991:5-7), η έννοια της «κουλτούρας» αναφέρεται στον τρόπο που δημιουργούνται οι κοινωνικές σχέσεις σε μια κοινότητα και, συγκεκριμένα, αφορά στις μαθημένες εκείνες συμπεριφορές που αποκτά το άτομο μέσα στους κόλπους της. Κατά τον ίδιο, η κουλτούρα ως κομμάτι της συμπεριφοράς, από την μία διασυνδέει- μέσω της κοινωνικής μάθησης- τους ανθρώπους ώστε να αντιμετωπίζουν συλλογικά τις καταστάσεις αλλά, την ίδια στιγμή, τους διαχωρίζει καθώς κάθε τι μπορεί να γίνει αντι-

ληπτό με διαφορετικό τρόπο. Αποτέλεσμα αυτών των διεργασιών είναι να αναδύονται αντιθέσεις και μια τέτοια αντίθεση συνιστά η έννοια της υποκοουλτούρας.

Σύμφωνα με τη θεωρία του «παραβατικής υποκοουλτούρας» (delinquent subculture), ανήλικοι που προέρχονται από χαμηλότερες κοινωνικές διαστρωματώσεις τείνουν να συμμετέχουν σε υπό- πολιτισμικές ομάδες και παραβατικές συμμορίες ως αντίδραση προς τις κυρίαρχες νόρμες της αστικής τάξης. Η τελευταία, διέπεται από καθιερωμένες κοινωνικές αξίες που παρεμποδίζουν τους νέους της εργατικής τάξης να αποκτήσουν θετική αυτοεκτίμηση και κοινωνικό status. Στο πλαίσιο αυτής της «υπό-κοουλτούρας», μια θέση στη «συμμορία» εξωθεί τους νέους στην υιοθέτηση ακραίων και βίαιων συμπεριφορών (βανδαλισμούς, εμπλοκή σε συγκρούσεις κ.ά.). Την ίδια στιγμή, όμως, η συμμετοχή λειτουργεί ως μέσο αντίδρασης, εναντίωσης και απόρριψης του «απειλητικού» κυρίαρχου συστήματος αξιών (Κουράκης, 2004).

Νέοι οι οποίοι δεν καταφέρνουν να αποκτήσουν μια θέση στις παραπάνω ομάδες, εκείνοι που αποτυγχάνουν να εκπληρώσουν τις προϋποθέσεις συμμετοχής και να ανταποκριθούν στους συγκεκριμένους εγκληματικούς ρόλους, τείνουν να συσπειρώνονται σε αντί- ομάδες και να στρέφονται ενάντια στην υπό- ομάδα. Στην περίπτωση αυτή, κατά τον Merton (1938), οι νέοι επιλέγουν την αυτοκαταστροφή και τον αναχωρητισμό (retreatism), αντί της δυναμικής αντιπαράθεσης εναντίον των άλλων. Κυριότερη μορφή αυτής της απόσυρσης αποτελεί η διολίσθηση σε ψυχικές διαταραχές, η αυτοκτονία αλλά και η διέξοδος στην κατοχή, κατανάλωση ή/και διακίνηση εξαρτησιογόνων ουσιών (Merton, 1938).

ΑΤΟΜΙΚΗ ΚΑΙ ΣΥΛΛΟΓΙΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ

Ποια είναι όμως εκείνα τα στοιχεία που διαφοροποιούν την υποκοουλτούρα από την ευρύτερη-επικρατούσα κουλτούρα; Και με ποιόν τρόπο θεσπίζει κανείς τη θέση του στο πλαίσιο αυτής της υποκοουλτούρας; Οι αστικές επιφάνειες καταμαρτυρούν και το μέσο. Τα πιο συχνά σημάδια που φανερώνουν την ύπαρξη και δράση της υποκοουλτούρας είναι οι υπογραφές (tags) ή τα λεγόμενα «throw ups» που κατά κύριο λόγο αποκαλύπτονται στους θεατές.

Κατά τον Holmes (2010) η υπογραφή («tag») μπορεί να εκληφθεί ως μια αισθητική παρουσίαση του «εαυτού» με καλλιτεχνικό τρόπο. Ταυτόχρονα, όμως, κατά τον ίδιο, αποτελεί -όπως και το «τοιχογράφημα»- έναν παράνομο τρόπο παρέμβασης και αλλοίωσης του αστικού περιβάλλοντος στη βάση μιας αποκλίνουσας υποκοουλτούρας. Στη μελέτη της Aneliese (2013) αναφέρεται για το προφίλ του writer, πως ο ίδιος είναι σαν να ζει δύο παράλληλες ζωές, μία «πραγματική» και μία ζωή στους κόλπους της υποκοουλτούρας. Αυτή η κατασκευή κωδικοποιημένων συμβόλων, η δημιουργία μίας νέας ταυτότητας, η εικονική εκφορά του «εγώ», στην περίπτωση της υποκοουλτούρας του Graffiti, αφορά σε μία σκόπιμη και μεθοδευμένη διαδικασία. Η σημαντικότερη ίσως λειτουργία της «υπογραφής», είναι πως επιτρέπει στον δημιουργό να αυτό-προσδιοριστεί ανώνυμα (Ferrel, 1998· Aneliese, 2013). Αυτή η ανωνυμία, που «κρύβεται» μέσα στην «επωνυμία», εξασφαλίζει στον δημιουργό την επιδιωκόμενη προστασία έναντι του εξωτερικού κόσμου, αυτού που εκτείνεται πέρα από την ομάδα ή/και τον εαυτό και κινείται στο δημόσιο άρα και στο πλαίσιο του νόμιμου.

Στη βάση του τι ορίζουν ως «νόμιμο» οι ίδιοι, η «αποκάλυψη» του writer με το εν λόγω ενέργημα, ακολουθεί τους «νόμους», τους κανόνες δηλαδή, που έχουν θεσπιστεί εντός της

κοινότητας της Graffiti υποκοουλτούρας. Αν κάποιος θέλει να ενταχθεί σε αυτή, μια σειρά από μαθημένες συμπεριφορές και κανόνες ακολουθείται ώστε να επέλθει η είσοδος, η αποδοχή, το «βάπτισμα». Ως εκ τούτου, η (επί)γραφή του ονόματος- σχεδίου επιτελεί μια διαδικασία αυτοπροσδιορισμού με σκοπό να αποκτήσει το δρών υποκείμενο «πρόσωπο» ανάμεσα στα μέλη της Graffiti κοινότητας, να εφεύρει το προσωπικό του στίγμα και να θεμελιώσει τη δυναμική του.

Αναλύοντας την έννοια και τη λειτουργία της προσωπικής υπογραφής, αξίζει να σταθούμε στη διαφοροποίηση που επισημαίνει σε μελέτες της η Docuayanap (2000) σχετικά με το προφίλ του δημιουργού. Η ίδια, σε έρευνα που διεξήγαγε στην Νότια Καλιφόρνια αναφορικά με τη λειτουργία του Graffiti και τους δημιουργούς, καταγράφει τις τρεις διακριτές επικαλυπτόμενες ομάδες δημιουργών Graffiti. Σημειώνει σχετικά, πως μεταξύ των writers, των taggers και των μελών σε συμμοριών (gang members) υπάρχουν διαφορετικές φιλοσοφίες ως προς τη μορφή αλλά και τον σκοπό του σχεδιασμού. Οι «taggers» συχνά επιλέγουν να δώσουν έμφαση στην ποσότητα και λιγότερο στην ποιότητα του σχεδίου, ενώ η πρακτική της σχεδίασης επιτελεί περισσότερο ένα μέσο εξασφάλισης φήμης μεταξύ συμμαθητών, εν αντιθέσει με τους «writers» οι οποίοι φαίνεται να αφιερώνουν περισσότερο χρόνο ώστε να δημιουργήσουν πιο περίτεχνα σχέδια, να δίνουν μεγαλύτερη βαρύτητα στην εξέλιξη του στυλ γραφής και την ανάπτυξη των δεξιοτήτων τους. Στην περίπτωση των συμμοριών και των μελών που ανήκουν σε αυτές, φαίνεται πως τα ίδια λειτουργούν πιο συλλογικά, με επίκεντρο την προώθηση της «ομαδικής ταυτότητας», της συμμορίας (Docuayanap, 2000:103-104).

Η Docuayanap (2000), επικαλούμενη τον Ferrell, σημειώνει ότι η συμβατική κοινωνία προσφέρει στους εφήβους περιορισμένο πολιτιστικό χώρο ώστε να συγκροτήσουν και να αναπτύξουν την ταυτότητά τους. Ως εκ τούτου, οι νέοι καλούνται να χαράξουν οι ίδιοι το δικό τους κοινωνικό πλαίσιο για να ορίσουν ποιοί είναι. Στην πολιτιστική αυτή αρένα, οι ισορροπίες ταλαντεύονται ανάμεσα στους ισχυρούς ενήλικες, οι οποίοι προσπαθούν να επιβάλουν τον πολιτισμικό χώρο που επιθυμούν και τους λιγότεροι ισχυρούς νέους οι οποίοι μάχονται να χαράξουν τη δική τους πορεία και να διαμορφώσουν την προσωπική τους ταυτότητα ενάντια στον έλεγχο που ασκεί η καθημερινή ζωή.

ΕΦΗΒΕΙΑ, GRAFFITI & ΧΡΗΣΗ ΟΥΣΙΩΝ

Ένα κοινό αναγνωριστικό στοιχείο που εντοπίζει κανείς στη μελέτη της πρακτικής του Graffiti και του προφίλ των δημιουργών- writers, είναι η εφηβεία. Η τακτική του Graffiti φαίνεται να παρουσιάζεται στις μελέτες ως μια ασχολία που προσδιορίζει την νεολαία και εκπορεύεται από αυτήν (White, 2001· Dickinson, 2008).

Αναφορικά με την περίοδο της εφηβείας και τη σχέση που αυτή φέρει με την ενασχόληση σχεδίασης Graffiti ή/και το αντίστροφο, οι Pani & Sagliaschi (2009), σε δείγμα 162 εφήβων επιχειρήσαν να εξετάσουν την σημασία της σχεδίασης για τους μετέχοντες-εφήβους. Από τα ευρήματα διαφάνηκε πως αυτή η τακτική αφορά μια σχεδόν καταναγκαστική συμπεριφορά που στόχο έχει την υπέρ-επίδειξη της ταυτότητας (tag). Σύμφωνα πάλι με τον White (2001:258), ορισμένοι writers με αυτή την έντονη παραβατική δράση επιδιώκουν να μεταφέρουν το μήνυμα σε αυτούς που κατέχουν την εξουσία πως «η παραβίαση των κανόνων επιβάλλεται».

Το προφίλ του writer ταυτίζεται με τον έφηβο και όπως, χαρακτηριστικά, επισημαίνει ο Williams (2011), η γενίκευση αυτή προσδίδει στην ταυτότητα του writer μια νεανική διάσταση ανεξάρτητα από την ηλικία ή την ωριμότητα και «χρεώνει» μια θέση στην υποκουλτούρα αποκλειστικά σε νέους. Συγκεκριμένα, στα ευρήματα της μελέτης που διεξήγαγε ο ίδιος, η υπαγωγή στην υποκουλτούρα, να μην φαίνεται πιο πιθανή να ξεκινήσει κατά τη διάρκεια της εφηβείας, ωστόσο όμως, η σημασία της μπορεί να εκτινεται και μετέπειτα στη ζωή του writer. Πιο αναλυτικά, οι συμμετέχοντες στην έρευνα, ηλικίας από 32 έως 36 ετών, ανέφεραν στην πλειοψηφία τους ότι εξακολουθούν να νιώθουν συνδεδεμένοι με το Graffiti, ενώ άλλοι συμμετέχοντες ανέφεραν ότι συνεχίζουν να δραστηριοποιούνται στους κόλπους της Graffiti υποκουλτούρας με νόμιμα μέσα. Ως απόρροια των παραπάνω, η συμμετοχή στη Graffiti υποκουλτούρα μπορεί να μειώθηκε στην πορεία των ετών αλλά δεν χάθηκε. Ένα θέμα που αμέσως προκύπτει, στο σημείο αυτό, είναι το κατά πόσο η πρακτική του Graffiti, ως υποκουλτούρα της νεολαίας, τοποθετεί στο περιθώριο κάποια από τα μέλη της, ερώτημα που θα επιχειρηθεί να απαντηθεί στο δεύτερο μέρος της παρούσας μελέτης.

Άλλη σχετική μελέτη που πραγματοποιήθηκε από το τμήμα Εγκληματολογίας του Πανεπιστημίου του Queensland της Αυστραλίας το 2003, κατέδειξε πως οι έφηβοι που ασχολούνται με το «graffiti» και το «tagging» σημειώνουν σημαντικές διαφορές συγκριτικά με τους συνομηλικούς που δεν ανήκουν στην παραπάνω κατηγορία. Συγκεκριμένα, η μελέτη επικεντρώνεται στη διερεύνηση πιθανών οικογενειακών, συμπεριφορικών και ψυχολογικών παραγόντων που συνδέονται με την πρακτική του «τοιχογραφήματος» και στη διερεύνηση και καταγραφή των διαφορών ή/και των ομοιοτήτων αναφορικά με την πρακτική του τοιχογραφήματος και την εμφάνιση χαμηλής, σοβαρής και ακραίας αντικοινωνικής συμπεριφοράς.

Τα αποτελέσματα της έρευνας κατέδειξαν πως οι έφηβοι που ασχολούνται με το «τοιχογράφημα» παρουσίασαν υψηλότερα ποσοστά καταγεγραμμένης χρήσης ουσιών, ακαδημαϊκή αποτυχία, σωματική και σεξουαλική κακοποίηση, αυτοκτονικές σκέψεις και συμπεριφορές, ενώ ήταν πιο πιθανό να αναφερθούν σε καταστάσεις ενδοοικογενειακής παθολογίας, γονικής κριτικής και υπερπροστασίας, σε κατάθλιψη, άγχος, συμπεριφορές υψηλής επικινδυνότητας, χαμηλή γονική μέριμνα και αυτοεκτίμηση. Η αντικοινωνική συμπεριφορά, συμπεριλαμβανομένου του βανδαλισμού του δημοσίου χώρου, συσχετίστηκε, επίσης, σε αρκετές μελέτες με το γονικό και ευρύτερο οικογενειακό πλαίσιο όπου εντάσσεται ο έφηβος, τη χρήση ναρκωτικών και αλκοόλ και ζητήματα αυτοεκτίμησης και αυτοελέγχου (Martin, et al., 2003).

Οι Halsey & Young (2006) σε μελέτη που εκπόνησαν στο Πανεπιστήμιο της Μελβούρνης, κατέγραψαν την προβληματική που αναφέρει πως συχνά το Graffiti εκλαμβάνεται ως ένας προθάλαμος με κατεύθυνση τη χρήση ουσιών (Halsey & Young, 2006: 289-290). Διερευνώντας τη σχέση της «παράνομης γραφής» με άλλες παράνομες δραστηριότητες, όπως η χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών, εξήγαγαν τα εξής: Αρχικά, ορισμένοι συμμετέχοντες στην έρευνα παρομοίασαν τις χαρές της σχεδίασης Graffiti με την ικανοποίηση της χρήσης ουσιών. Σε ένα δεύτερο επίπεδο της μελέτης, η πλειονότητα των συμμετεχόντων που μετείχαν σε αυτήν, περιορίστηκε να αναφέρει κυρίως τη χρήση μαριχουάνας. Κανένας εκ των συμμετεχόντων δεν αναφέρθηκε στη χρήση ηρωίνης ή κοκαΐνης και, μάλιστα, έδειξαν να αιφνιδιάζονται στη σχετική ερώτηση. Τέλος, αρκετοί από τους συμμετέχοντες επεσήμαναν, αναφορικά με τη χρήση «σκληρότερων» ου-

σιών, πως η κατανάλωσή τους θα επηρέαζε δυσμενώς την ποιότητα των σχεδίων (Halsey & Young, 2006:290).

Τα ευρήματα από τη διεθνή σκηνή και τα όσα συζητήθηκαν παραπάνω, δημιουργούν σκέψεις και γόνιμους προβληματισμούς σχετικά με το προφίλ του writer, στο πρόσωπο του οποίου αμφιταλαντεύονται δύο κυρίαρχες τάσεις: από τη μία ο βανδαλισμός και η αποκλίνουσα δράση και από την άλλη η εγγενώς δημιουργική δεξιότητα της σχεδίασης.

Η ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΤΟΥ «GRAFFITI» ΚΑΙ Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗΣ ΤΩΝ ΔΥΝΑΤΩΝ ΣΗΜΕΙΩΝ

Βασικό θεωρητικό εργαλείο για τη διεξαγωγή της παρούσας ερευνητικής μελέτης αποτέλεσε η επικέντρωση στη μελέτη και ανάδειξη των ατομικών και περιβαλλοντικών πόρων και δυνατοτήτων (strengths) των συμμετεχόντων στην έρευνα, τα οποία μπορούν να αξιοποιηθούν θεραπευτικά στο πλαίσιο της απεξάρτησης. Για τους σκοπούς της έρευνας, η επικέντρωση αφορά στην ενασχόληση με το τοιχογράφημα, η οποία προσεγγίζεται ως η πηγή εκείνη που μπορεί να συμβάλει θετικά στη θεραπεία απεξάρτησης.

Όπως προτείνει ο Saleebey (2006), η εφαρμογή της πρακτικής των δυνατών σημείων βασίζεται στον εντοπισμό των δυνατοτήτων και των εγγενών πηγών που διαθέτει το άτομο και το περιβάλλον του (οικογένεια, κοινότητα). Αξιοποιώντας αυτή την προσέγγιση ο επαγγελματίας καλείται να μετατοπίσει την εκτίμησή του από την παραδοσιακή προσέγγιση, που εστιάζει στην παθολογία, σε αυτή που δίνει έμφαση στις δυνατότητες και τις ικανότητες του συμβαλλόμενου. Δημιουργεί τη συνθήκη εκείνη που επιτρέπει στο άτομο να προσεγγίσει εκ νέου μια κατάσταση επιφορτισμένη αρνητικά, με στόχο να ανασύρει παραμελημένες δυνάμεις και απωθημένες ικανότητες. Με τον τρόπο αυτό, το άτομο παρακινείται να ανακαλέσει στιγμές, σημεία και περιόδους εξαίρεσης, πριν από την εμφάνιση της δυσκολίας (Καλλινικάκη, 2014:81). Η θεραπεία μέσω της εστίασης στην «αξιολόγηση των δυνάμεων», εμπλουτίζεται από τη συνεργασία με το άτομο, όπου το ίδιο καλείται να ανακαλέσει τις περιπτώσεις που ανέδειξαν τις δυνατότητες του κατά το παρελθόν, σε προηγούμενες μεταβάσεις της ζωής του. Η προσοχή μετατοπίζεται σε αυτές και η υπερπήδηση των δυσκολιών προκύπτει από τον προσδιορισμό αυτών των δυνατών σημείων. Αμφότεροι στη θεραπευτική σχέση ενθαρρύνονται να εστιάσουν στην αλλαγή με τρόπο που ενισχύει τις δυνατότητες χωρίς να επικεντρώνεται στα ελλείμματα, που προωθεί την αυτοεκτίμηση και δεν εμβαθύνει στις ανεπάρκειες και που αναδεικνύει την ανθεκτικότητα του ατόμου χωρίς να αγνοεί, παρ' αυτά, τα εμπόδια και τις προκλήσεις που έχει να αντιμετωπίσει (Hammond & Zimmerman, 2012:5). Στις περιπτώσεις εφήβων και νέων, όπως σχετικά διατείνεται ο Saleebey (2006:202), ζωτικής σημασίας συστατικό για την ανάπτυξη της ανθεκτικότητας αναδεικνύεται η ενθάρρυνση για δημιουργική έκφραση μέσω κάθε μορφής τέχνης.

Όπως σημειώνει ο Cowger (1994), η διερεύνηση και η εκτίμηση με βάση την προσέγγιση των δυνατών σημείων δεν αγνοεί την αποτίμηση των δυσκολιών και των δυσλειτουργικών καταστάσεων. Αντίθετα, επικεντρώνεται στην ανίχνευση πρόσθετων πληροφοριών που επικεντρώνονται στις συνθήκες ζωής του ατόμου και οι οποίες συμβάλλουν στην κατανόηση του πώς το ίδιο βιώνει την κατάσταση. Υπό το πρίσμα αυτό, η κλινική πρακτική της Κοινωνικής Εργασίας που εστιάζει στη χειραφέτηση του συμβαλλόμενου, στηρίζεται στο δίπτυχο της προσωπικής και κοινωνικής ενδυνάμωσης. Η προσωπική ενδυνάμωση αφορά στη μοναδικότητα του ατόμου η οποία αναδεικνύεται μέσα από την

προσωπική κινητοποίηση και την ανάληψη πρωτοβουλιών. Το πρόσωπο καλείται να προβεί σε επιλογές που του επιτρέπουν να ανακτήσει τον έλεγχο της κατάστασης που βιώνει και, ευρύτερα, της ζωής του. Από την άλλη, η δυναμική της κοινωνικής ενδυνάμωσης αναγνωρίζει πως τα χαρακτηριστικά ενός ατόμου δεν μπορούν να διαχωριστούν από το περιβάλλον του. Έτσι, η ατομική συμπεριφορά εκλαμβάνεται ως κοινωνικά προσδιορισμένη (Cowger, 1994:263). Με τον τρόπο αυτό, τα άτομα ενθαρρύνονται να συμμετέχουν από κοινού στη διερεύνηση των ικανοτήτων τους (θετικά στοιχεία του χαρακτήρα), στην κατασκευή των στόχων (θετικές προσδοκίες και σκοπούς) και στον εντοπισμό των πόρων που διαθέτουν (ανθεκτικότητα, διαπροσωπικές σχέσεις) (Saleebey, 2006:199). Ως απάντηση, λοιπόν, στην οπτική που εστιάζει στις αδυναμίες τα συμβαλλόμενα στη θεραπευτική σχέση μέρη προσπαθούν να επανορθώσουν δυσκολίες από την κινητοποίηση των δυνατοτήτων που διαθέτουν. Άτομα, ομάδες, οικογένειες και κοινότητες καλούνται να εντοπίσουν και να διαθέσουν πόρους και ικανότητες ώστε να εξελιχθούν και να αλλάξουν. Η δυσκολία, επομένως, μπορεί να λειτουργήσει και ως ευκαιρία για θετική αναπλαισίωση βελτίωση και αλλαγή.

Με βάση τα παραπάνω, η υπό μελέτη ενασχόληση με το «Graffiti» από πρώην χρήστες ουσιών, προσεγγίζεται ως μια κατάσταση που αναδεικνύει δυνατότητες, δημιουργικότητα, ταλέντα, φαντασία, συνεργατικότητα, και η οποία μπορεί να έχει θετική εστίαση στο παρόν (φάση απεξάρτησης και επανένταξης), αλλά και στο μέλλον. Μέσα από μια συμπεριφορά που ενέχει κινδύνους και εκλαμβάνεται ως παρεκκλίνουσα, η ερευνήτρια αναζητά εκείνους τους προστατευτικούς παράγοντες και τις θετικές επιπτώσεις της ενασχόλησης με την πρακτική του Graffiti καθώς και τον τρόπο ή τους τρόπους που θα μπορούσε η τελευταία να λειτουργήσει ως ευκαιρία για πρόληψη, απεξάρτηση ή/και κοινωνική επανένταξη. Η μετατόπιση από την παραβατική συμπεριφορά της εμπλοκής σε ομάδα «Graffiti» στη δημιουργική και καλλιτεχνική εκφραστικότητα με νόμιμα μέσα, αφενός αντλείται από την πρακτική που ακολουθήθηκε στις εκπαιδευτικές δράσεις των ST.A.CO. με ομάδες εφήβων και, αφετέρου, θα προκύψει και από την οπτική των ίδιων των συμμετεχόντων στην έρευνα. Για τους σκοπούς της έρευνας, το θεωρητικό πλαίσιο της προσέγγισης των δυνατοτήτων, αναδεικνύει τη φωνή των υποκειμένων καθώς καλεί τους ίδιους να στοχαστούν και να αναπλαισιώσουν θετικά την εμπειρία της δημιουργίας και συμβάλει στη διεξαγωγή προτάσεων για αξιοποίηση της ενασχόλησης σε ένα θεραπευτικό πλαίσιο.

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Σκοπός της έρευνας

Ο σκοπός της μελέτης είναι η διερεύνηση της σχέσης, ανάμεσα στην παράνομη ενασχόληση με το τοιχογράφημα και τη χρήση ουσιών, κατά την περίοδο της εφηβικής ηλικίας. Εστιάζει στη νοηματοδότηση της πρακτικής των τοιχογραφημάτων από την πλευρά των δημιουργών και επιχειρεί να απαντήσει στο ερώτημα «αν και με ποιόν τρόπο αυτή η ενασχόληση συνδέεται ή όχι με τον πειραματισμό ή/και τη χρήση ουσιών κατά την περίοδο της εφηβικής ηλικίας».

Η έρευνα στοχεύει στη μελέτη του τρόπου με τον οποίο οι άτυποι κανόνες του δρόμου διαμορφώνουν την συνένωση συνομηλίκων και την ενασχόληση με «graffiti» ενώ επιχειρεί να εξερευνήσει τα μηνύματα που θέλει να μεταφέρει στο περιβάλλον του ο δημιουρ-

γός μέσα από την εικόνα και την πρακτική του γραφήματος και να εξετάσει, αν και πώς αυτά συνδέονται με τον πειραματισμό και τη χρήση ουσιών.

Πεδίο της έρευνας

Η έρευνα διεξήχθη στις πόλεις της Αθήνας και Θεσσαλονίκης και ο πληθυσμός του δείγματος προήλθε από θεραπευτικές μονάδες αντιμετώπισης των εξαρτήσεων οι οποίες απευθύνονται σε μετέφηβους και νεαρούς ενήλικες που αντιμετωπίζουν προβλήματα συστηματικής ή περιστασιακής χρήσης ψυχοτρόπων ουσιών. Οι άλλες ομάδες πληθυσμού αφορούν στον κλειστό κύκλο των ενεργών δημιουργών Graffiti και των μελών της ομάδας ST.A.CO., οι οποίοι προσεγγίστηκαν σε Θεσσαλονίκη και Αθήνα, αντίστοιχα, όπου και πραγματοποιήθηκε το σύνολο των εκ του σύνεγγυς συνεντεύξεων.

Μεθοδολογία συλλογής δεδομένων

Η συγκέντρωση του πραγματολογικού υλικού της έρευνας βασίστηκε σε εις βάθος συνεντεύξεις (in-depth interviews) με τους συμμετέχοντες στην έρευνα, με τη διαδικασία της μαγνητοφώνησης. Η εις βάθος συνέντευξη αφορά στην αλληλεπίδραση μέσα από την επικοινωνία των προσώπων, η οποία καθοδηγείται από τον ερευνητή με στόχο την απόσπαση πληροφοριών σχετικών με το αντικείμενο της έρευνας (Καλλινικάκη, 2011). Με τον τρόπο αυτό, η ερευνήτρια ορίστηκε το πλαίσιο και τα βασικά ζητήματα που ερευνώνται, ενώ οι συνεντευξιαζόμενοι μπόρεσαν να αναπτύξουν σκέψεις και να περιγράψουν εμπειρίες και βιώματα ελεύθερα (McLeod & Elliott, 2011). Με άλλα λόγια, η συγκεκριμένη στρατηγική για τη συμμετοχή στην έρευνα επικεντρώνεται κυρίως στην υποκειμενική εμπειρία των ατόμων που έχουν βιώσει μια κατάσταση και μέσω των απαντήσεων των ερωτώμενων, ο/η ερευνητής/τρια μπορεί να ελέγξει τις υποθέσεις του. Η επιλογή, λοιπόν, της συγκεκριμένης μεθόδου έγινε καθώς θεωρήθηκε, ως η πιο συμβατή για τον έλεγχο των ερευνητικών ερωτημάτων.

Οι συμμετέχοντες στην έρευνα

Το δείγμα αποτελείται από τέσσερις ομαδοποιημένες κατηγορίες πληθυσμού:

- A. Ομάδα «*Ex-writers*»: Αποτελείται από πέντε (5) άντρες, μέλη θεραπευτικού προγράμματος απεξάρτησης (ex-writers), ηλικίας από 20 έως 33 ετών, η επιλογή των οποίων αφορά σε σκόπιμη δειγματοληψία (purposive sample) καθώς περιλαμβάνει νεαρούς ενήλικες, μέλη θεραπευτικών προγραμμάτων απεξάρτησης. Από αυτούς επιλέχτηκαν εκείνοι που ασχολούνταν με την πρακτική του «τοιχογραφήματος» κατά τη διάρκεια της χρήσης και κατά την περίοδο της εφηβείας. Η σκόπιμη δειγματοληψία αφορά σε τυπικές περιπτώσεις των υποκειμένων του πληθυσμού που πρόκειται να μελετηθεί (Babbie, 2011:291).
- B. Ομάδα «*Writers*»: Αποτελείται από έξι (6) άντρες, ενεργούς δημιουργούς τοιχογραφημάτων (writers), ηλικίας από 18 έως 32 ετών, για την επιλογή των οποίων ακολουθήθηκε η δειγματοληψία χιονοστιβάδας (snowball sample). Αρχικά αναζητήθηκε και επιλέχθηκε ένα άτομο με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, ήτοι ένας νεαρός ενήλικας που ασχολείται με την πρακτική του τοιχογραφήματος από την περίοδο της εφηβείας έως και σήμερα. Εν συνεχεία, το άτομο αυτό πρότεινε στην ερευνήτρια άλλο άτομο, το οποίο πληρούσε τα παραπάνω κοινά με τον ίδιο κριτήρια και βάσει της δικτύωσης του κάθε συμμετέχοντα η ερευνήτρια ήρθε σε επαφή με τους υπόλοιπους μετέχοντες στην έρευνα (Babbie, 2011:291).

Γ. Ομάδα «ST.A.CO.» (Street Art Conservators): Αποτελείται από δύο (2) γυναίκες, ενεργά μέλη της ομάδας Street Art Conservators (ST.A.CO.) και επαγγελματίες συντηρήτριες έργων τέχνης. Η ομάδα ST.A.CO. δημιουργήθηκε το 2012 και αποτελείται από φοιτητές, αποφοίτους και καθηγητές του Εργαστηρίου Συντήρησης Τοιχογραφίας του Τμήματος Συντήρησης Αρχαιοτήτων και Έργων Τέχνης του ΤΕΙ Αθηνών και συγκροτήθηκε με κύριο σκοπό την προστασία, αποκατάσταση και συντήρηση των έργων τέχνης του δρόμου. Στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων και παρεμβάσεων της έχει οργανώσει και διεξάγει εκπαιδευτικά προγράμματα σε σχολεία της Αθήνας κατά τα οποία αξιοποίησε δημιουργικά την τεχνική της δημιουργίας τοιχογραφημάτων, οργανώνοντας δράσεις εντός του σχολείου με ομάδες μαθητών. Οι εν λόγω συμμετέχουσες στην έρευνα επιλέχθηκαν καθώς είχαν συμμετάσχει ενεργά, τόσο στις δημόσιες δράσεις με σκοπό τη συντήρηση τοιχογραφημάτων, όσο και στα εκπαιδευτικά προγράμματα σε σχολεία της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

Δ. Πραγματοποιήθηκε μία επιπλέον συνέντευξη με έναν (1) θεραπευτή ο οποίος διεκρίνεται από διττή ιδιότητα, αφενός του θεραπευτή που αξιοποίησε θεραπευτικά την πρακτική των τοιχογραφημάτων σε ομάδες απεξάρτησης εφήβων και, αφετέρου, του πρώην ενεργού δημιουργού Graffiti. Η επαφή με τον ίδιο κατέστη δυνατή έπειτα από αναζήτηση για θεραπευτικό προσωπικό που είχε αξιοποιήσει τη γνώση του στον τομέα των τοιχογραφημάτων, στο πλαίσιο ενός θεραπευτικού προγράμματος απεξάρτησης. Εν συνεχεία, στην έρευνα περιελήφθη μία ακόμη συνέντευξη η οποία λήφθηκε από μία (1) καθηγήτρια του Τμήματος Συντήρησης Αρχαιοτήτων και Έργων Τέχνης η οποία φέρει την ιδιότητα του ιδρυτικού και εν ενεργεία μέλους της ομάδας Street Art Conservators (ST.A.CO.). Σε επαφή με τα δύο προαναφερθέντα μέλη της ομάδας ST.A.CO. έφερε την ερευνήτρια η συγκεκριμένη συμμετέχουσα.

Η επιλογή της μελών της ομάδας ST.A.CO. καθώς και αυτή του θεραπευτή, πραγματοποιήθηκε με σκοπό τη διερεύνηση, ανάλυση και ερμηνεία της πρακτικής των τοιχογραφημάτων από την εικαστική και θεραπευτική σκοπιά του υπό μελέτη φαινομένου και, κυρίως, με σκοπό τη μελέτη του τρόπου που η εν λόγω πρακτική αξιοποιήθηκε θεραπευτικά και δημιουργικά σε ομάδες εφήβων.

Μεθοδολογία ανάλυσης δεδομένων

Καθώς η έρευνα εστιάζει στη μελέτη και στην ανάλυση προσωπικών βιωμάτων και στάσεων και, συγκεκριμένα, στη νοσηματοδότηση της πρακτικής του τοιχογραφηματος από την πλευρά του ενεργού και πρώην δημιουργού Graffiti, η επιλογή της ποιοτικής μεθοδολογικής προσέγγισης εξυπηρετεί ορθότερα τους σκοπούς της παρούσας έρευνας. Η ποιοτική κοινωνική έρευνα στοχεύει στο να εντοπίσει τι σημαίνει για τα υποκείμενα η εμπειρία για την οποία μιλούν. Θεωρείται πιο ερμηνευτική, με την έννοια ότι την απασχολεί ο τρόπος με τον οποίο ερμηνεύεται, βιώνεται και παράγεται ο κοινωνικός κόσμος (Ιωσηφίδης, 2008· Πούρκος & Δαφέρμος, 2010). Όπως υποστηρίζει ο Τσιώλης (2014), η ποιοτική κοινωνική έρευνα επιτρέπει την εμπάθυση, κατανόηση και ανακάλυψη νέων πτυχών ή υποθέσεων του εξεταζόμενου φαινομένου και όχι στον έλεγχο προδιατυπωμένων υποθέσεων. Αποτρέπει, τέλος, από οποιαδήποτε γενίκευση συμπερασμάτων που κυρίως αφορούν ποσοτικές έρευνες (Burck, 2005).

Το περιεχόμενο των συνεντεύξεων, το οποίο προήλθε από το μετεγγραμμένο κείμενο, αναλύθηκε με τη μέθοδο της ανάλυσης περιεχομένου (content analysis), μία μέθοδο ανάλυ-

σης που αφορά στη «μελέτη καταγεγραμμένων ανθρώπινων επικοινωνιών» (Babbie, 2011:517). Είναι σαφές πως, αρχικά, ο/η ερευνητής/τρια καλείται να επεξεργαστεί θεωρητικά το ερευνητικό αντικείμενο καθώς και τα ερωτήματα της υπόθεσης εργασίας (Ιωσηφίδης, 2008). Για την ανάλυση του υλικού, ακολουθήθηκε μια σειρά από βήματα η οποία επέτρεψε τη συστηματική ανάλυση του περιεχομένου και των έκδηλων μηνυμάτων του κειμένου με στόχο την κωδικοποίηση των ερευνητικών δεδομένων. Η περαιτέρω επεξεργασία επικεντρώνεται στα βασικά θέματα που ανακύπτουν στο κείμενο και τη συγκριτική τους σημασία. Σε ένα πρώτο επίπεδο της ανάλυσης, καλείται να ξεχωρίσει τις απαντήσεις βάσει των ερωτημάτων της έρευνας και να δημιουργήσει την πρώτη κωδικοποίηση των απαντήσεων. Στο επόμενο στάδιο, ακολουθεί η κατηγοριοποίηση με βάση τις απαντήσεις και τους κωδικούς ανά ερευνητική ομάδα. Ως μέθοδος ανάλυσης θεωρείται πιο περιγραφική και ερμηνευτική (Κυριαζή, 1999:283-285· Vaismoradi, et al., 2013:399).

Στην παρούσα έρευνα, αφού πραγματοποιήθηκε η απομαγνητοφώνηση του ηχογραφημένου υλικού, ακολούθησε μία αρχική κωδικοποίηση και εν συνεχεία κατηγοριοποίηση αυτού, ανά ομάδα και ερευνητικό άξονα. Έπειτα, για κάθε μία από τις ομάδες έγινε η σύνθεση των κατηγοριών με τους κωδικούς ώστε να αναδειχθεί το σενάριο και η «αφήγηση» της κάθε ομάδας. Στην επόμενη φάση, συνδέθηκαν οι κωδικοί και οι κατηγορίες των τριών ομάδων προκειμένου να αναδειχθούν οι διαφορές ή/ και οι ομοιότητες, τα κοινά ή μη γνωρίσματα μεταξύ των αποκρίσεων και των βιωμάτων των συμμετεχόντων, για να ακολουθήσει η ερμηνεία των δεδομένων στο επόμενο στάδιο. Στην τελευταία αυτή ανάλυση, της σύνθεσης κατηγοριών με κωδικούς, συμπεριλήφθηκαν αντιλήψεις και βιώματα ενός θεραπευτή εξαρτήσεων ο οποίος είχε εμπειρία από σχεδίαση Graffiti καθώς και μίας καθηγήτριας-συντηρήτριας σχεδίων Graffiti.

Ευρήματα

Στην τελευταία φάση της ανάλυσης, επιχειρήθηκε η σύνθεση των κατηγοριών και των κωδικών των ομάδων ανά ερευνητικό άξονα και σε συγκριτική βάση μεταξύ των ομάδων, για τον τρόπο με τον οποίο, ex-writers, writers και μέλη της ομάδα ST.A.CO. ορίζουν την έννοια του Graffiti.

Η συσχέτιση των ομάδων

Παρατηρείται πως και για τις τρεις ομάδες, η έννοια του «Graffiti» αφορά στην ανάγκη για δημιουργική και συναισθηματική εκφραστικότητα. Τόσο οι δύο ομάδες writers, όσο και τα μέλη της ομάδας ST.A.CO., αναγνωρίζουν ως κοινό γνώρισμα της πρακτικής την επιθυμία του δημιουργού να αφήσει το σημάδι του, να επικοινωνήσει (Ferrel, 1998· Ζαϊμάκης, 2012· Aneliese, 2013) Όπως αναφέρει και ο Holmes (2010), η προσωπική υπογραφή αποτελεί την αισθητική αυτό-παρουσίαση του δημιουργού Graffiti με καλλιτεχνικό τρόπο, χωρίς να παραβλέπεται η παράνομη διάσταση της πρακτικής. Writers και ex-writers αποδίδουν στον όρο μια κοινωνική διάσταση, όπου η *φήμη* εντός της Graffiti κοινότητας αποτελεί αυτοσκοπό και μέρος της συμμετοχής (Docuayanah, 2000:103). Writers και ST.A.CO. δεν αποκλείουν την καλλιτεχνική πτυχή της ενασχόλησης. Μέλος της ομάδας ST.A.CO., διαφοροποιεί τον όρο «Graffiti» από τον όρο «Tagging» και αναφέρει σχετικά πως το τελευταίο, αν και κομμάτι της Graffiti πρακτικής, παρ' αυτά αποτελεί μια μορφή εκφοβισμού της τέχνης του Graffiti. Σχετικά, ιδρυτικό μέλος της ομάδας, αναφέρει πως: «*Το Graffiti, τυπικά, δεν είναι ούτε η street art*

ούτε οι μεγάλες τοιχογραφίες, τα *murals*. Το Graffiti έχει να κάνει με τη γραφή. Οπωσδήποτε, λοιπόν, έχουμε γράμματα ή συμπλέγματα γραμμάτων. Απλώς έχουμε συνηθίσει και μάλλον καταχρηστικά- αλλά δεν πειράζει νομίζω και πολύ- να λέμε «Graffiti» οτιδήποτε είναι τέχνη ή τέλος πάντων κάποιου είδους έκφραση στον δημόσιο χώρο. Τυπικά το «Graffiti» θέλει γράμματα, θέλει γραφή και από 'κει και πέρα, προφανώς, δεν είναι κάτι που θα γράψεις εσύ στον τοίχο του σπιτιού σου, αλλά είναι κάτι που συνήθως εκφράζεται πάνω σε ένα δημόσιο χώρο.» (Μ., ιδρυτικό μέλος ST.A.CO.)

Πρώην χρήστες και Graffiti

Οι πρώην χρήστες-writers, εμφανώς συνδεδεμένοι με το βίωμα της χρήσης, προσδίδουν στην πρακτική ενασχόληση με Graffiti, κυρίως ψυχο-συναισθηματική φύση και εξισώνουν την πρακτική με την έκφραση συναισθημάτων μέσω μιας εναλλακτικής δράσης. Από αυτά θα έλεγε κανείς πως η πράξη της σχεδίασης αποτέλεσε δυνατό σημείο της πορείας τους, ένα μέσο αυτό-έκφρασης και επικοινωνίας. Σε μια προσπάθεια αναπλαισίωσης της εν λόγω δραστηριότητας υπό την οπτική των Δυνατών Σημείων, λοιπόν, θα λέγαμε πως η επίδραση της συμμετοχής στη graffiti υπο- κουλτούρα, αναδεικνύει αυτό που ο Cowger (1994) κατέγραψε υποστηρίζοντας πως από την αποτίμηση των δυσλειτουργικών καταστάσεων το άτομο χειραφετείται και μπορεί να ανασύρει τα φωτεινά σημεία μίας παρελθούσης επώδυνης κατάστασης. Στον αντίποδα, ενεργοί writers, παρομοιάζουν τον όρο- πρακτική Graffiti με ναρκωτικό και του προσδίδουν μια εθιστική διάσταση (Halsey & Young, 2006:289-290), περιγράφοντας με τον τρόπο αυτό την απόλαυση της σχεδίασης και της ομαδικής δράσης. Οι τελευταίοι, προσδιορίζουν τον όρο ως μεταβατικό «σκαλί» από τη μία φάση ζωής (παιδική ηλικία) στην άλλη (εφηβεία). Φαίνεται πως στην περίπτωση τους, αυτή η «μετάβαση» λειτούργησε μεταμορφωτικά και ως μέσο κοινωνικοποίησης, μιας και κάνουν λόγο για ισχυρούς φιλικούς δεσμούς με την τότε παρέα μέχρι και σήμερα, παρότι το crew μπορεί να διαλύθηκε («Η παρέα»).

Graffiti, παραβατικότητα και χρήση ουσιών

Οι ερευνητές που μελέτησαν την πρακτική του Graffiti (Ferrel, 1998·Docuayan, 2000·Ζαϊμάκης, 2012· Holmes, 2010·Aneliese, 2013), σημειώνουν πως η συγκρότηση και αποτύπωση της ατομικής Graffiti ταυτότητας αποτελεί μια κωδικοποιημένη εκφορά του «ποιός είμαι» στους κόλπους της κοινότητας και διαδραματίζει το «βήμα» για την είσοδο σε αυτή. Από τις αποκρίσεις των συμμετεχόντων, αναδεικνύεται πως αμφότερες οι ομάδες- πληθυσμοί των writers έχουν κοινό γνώρισμα τη δημιουργία «ονοματογραφίας» (προσωπική υπογραφή), η δημιουργία της οποίας προσδιορίζεται χρονικά στην αρχή της ενασχόλησης με το υπό μελέτη φαινόμενο. Σχετικά, ο συμμετέχων στην έρευνα θεραπευτής-πρώην writer αναφέρει: «Ο πιο συνηθισμένος αριθμός είναι το «one» (1). «Εγώ είμαι το νούμερο ένα». Είναι στην υπερβολή του. Και το graffiti το έχει αυτό αλλά και γενικώς η κουλτούρα του hip-hop. Προσπαθούν πάρα πολύ να «φουσκώσουν» τον εαυτό τους με μία υπερβολή στην προβολή του εαυτού τους, γιατί έχει άμεσα σχέση με αυτό, ότι «δημιουργώ μια ταυτότητα, ανταγωνιστικά και φουσκωμένα απέναντι στον άλλον». Κι αυτό το graffiti το έχει πάρα πολύ. Δηλαδή στο παράνομο graffiti έχει πολύ μεγάλη σημασία σε πόσα σημεία και σε ποια σημεία βάζεις την ταγκιά σου, το σύμβολό σου ουσιαστικά, κι αν κάνεις ένα κομμάτι, που λέμε εμείς στα ελληνικά, ένα *piece*, εξαρτάται πού το έχεις κάνει, η άλλη ομάδα θα κοιτάξει να το κάνει κάπου αλλού.» (Η., κοινωνικός λειτουργός)

Στις περιγραφές τους για το πρώτο ή κάποιο χαρακτηριστικό προσωπικό σχέδιο, οι πρώην writers προσδίδουν ψυχουσυναισθηματικό περιεχόμενο στα περιγραφόμενα έργα και συγκεκριμένα, αναφέρουν Graffiti με αποδέκτη-περιεχόμενο ένα πρόσωπο (*Γυναίκα λουλούδι, Πρώτος έρωτας, Άννα σ' αγαπώ*). Επιπλέον, κάνουν ευθείες αναφορές στην περίοδο της εξάρτησης, όπου χρήση και σχέδιο Graffiti «συναντώνται», με αποτέλεσμα η βιωμένη κατάσταση (εξάρτηση) να αποτυπώνεται στα σχέδια.

Χαρακτηριστικά ένας εκ των εν ενεργεία writers αποκρίνεται: «*Κοιτά εγώ δεν νομίζω να μπορέσει να κάνει graffiti άμα κάνει χρήση. Φαντάσου τώρα να πει καμιά κόκα και να τρέμει το χέρι στη γραμμή! Δεν ταιριάζουν αυτά. Με το μαύρο 'ντάξει, μπορεί να πω κι εγώ κανένα τσιγάρο. Όταν τελειώσω το κομμάτι να πω κάνα τσιγάρο...*». Το παραπάνω απόσπασμα του λόγου του συμμετέχοντα, αποτελεί ενδεικτικό παράδειγμα που αναδεικνύει την αντίληψη και την τακτική των ενεργών writers σε σχέση με τη σχεδίαση Graffiti και τη χρήση ουσιών. Ευρήματα προηγούμενης έρευνας των Halsey & Young (2006) φαίνεται να επιβεβαιώνονται και στην παρούσα μελέτη καθώς στα παρόντα ευρήματα αναφέρεται η χρήση κάνναβης και η θέση πως οποιαδήποτε χρήση «σκληρότερων» ουσιών θα είχε επίπτωση στην ποιότητα του Graffiti.

Όπως αναφέρει ο θεραπευτής που συμμετείχε στην έρευνα: «*Το Graffiti προσφέρει πάρα πολύ το παραβατικό κομμάτι. Και δημιουργεί έτσι, θα μπορούσαμε να πούμε κιάλας, βοηθάει στο να ικανοποιηθεί ένας έφηβος από το παραβατικό, το σασπένς της παρανομίας, το «βγαίνω έξω νύχτα». Καλύπτει ένα μεγάλο κομμάτι αυτό και για μένα δεν είναι απαραίτητο όποιος κάνει κάτι παράνομο πρέπει να κάνει και τη χρήση χασίς. Δεν συνδέεται σώνει και καλά. Σαφώς, είναι και μια λογική που λέει ότι «κάνεις χρήση χασίς, είσαι πιο κοντά σε κάτι άλλο παράνομο» αλλά αυτό είναι πιο πολύ σε σχέση με άλλες ουσίες και όχι σώνει και καλά με οτιδήποτε παράνομο. Γιατί το γκράφιτι, και ιδιαίτερα εδώ στην Ελλάδα, δεν έχει το παραβατικό βάρος όπως έχει σε άλλες χώρες» (H., κοινωνικός λειτουργός)*

Αρκετοί ερωτώμενοι, στη σχετική ερώτηση, επικεντρώθηκαν στο πλαίσιο που το Graffiti έγινε και όχι στο περιεχόμενό του. Εν αντιθέσει, με τους ex-writers, οι οποίοι δεν αναφέρουν τόσο την παρέα ή άτομα με τα οποία συνοδεύτηκε η σχεδίαση του πρώτου Graffiti, οι ενεργοί writers δίνουν έμφαση στα άτομα και το πλαίσιο. Φαίνεται πως, για τους τελευταίους, ο αρχικός πειραματισμός (σχεδίασης) ήταν συνδεδεμένος με την παρέα ως αποτέλεσμα της συλλογικής δράσης, ενώ για τους πρώην χρήστες μια ατομική, σχεδόν μοναχική, υπόθεση.

Η πρώτη επαφή

Περιγράφοντας την πρώτη επαφή με την υποκοουλτούρα του Graffiti, οι ομάδες κάνουν λόγο για την επιρροή που άσκησε η παρέα συνομήλικων και τα ερεθίσματα που αυτή παρείχε στους συμμετέχοντες. Φαίνεται πως η περίοδος εκκίνησης της ενασχόλησης με Graffiti ακολουθεί τη θεωρία, που σημειώνει πως στο ηλικιακό φάσμα της εφηβείας, οι νέοι αρχίζουν να προσανατολίζονται σε πρότυπα εκτός οικογένειας (σημαντικοί άλλοι & παρέα συνομηλίκων) με απώτερο στόχο την αυτονόμηση και την εκπλήρωση του «ανήκειν» σε μια ομάδα (Spellings, 2005· Cripps & Zyromski, 2009). Σε ένα δεύτερο επίπεδο, η δύναμη της εικόνας και η επιρροή του αστικού τοπίου, όπως αναφέρονται από τους συμμετέχοντες στην έρευνα, φαίνεται να δομούν μια συμβολική διάδραση μεταξύ συνομηλίκων (Ferrell, 1995).

Στην εφηβική περίοδο, οι ερωτώμενοι πρώην writers, έκαναν λόγο για αδύναμες γονεϊκές σχέσεις, απουσία γονεϊκού ελέγχου και φαινόμενα οικογενειακής παθογένειας (διαζύγιο) ενώ ανέφεραν και τον πρώτο πειραματισμό με εξαρτησιογόνες ουσίες (Martin et al., 2003). Στον αντίποδα, οι ενεργοί writers αναφέρουν στενές οικογενειακές σχέσεις, με οριοθέτηση, υποστηρικτική στάση αναφορικά με το Graffiti και παράλληλη δραστηριότητα με αθλητικές ασχολίες (μπάσκετ, πολεμικές τέχνες). Στην περίπτωση τους, τα παραπάνω, φαίνεται πως λειτούργησαν ως δικλείδα ασφαλείας και αυτοσυγκράτησης από τη διολίσθηση σε παράνομη χρήση ουσιών. Επιπλέον, ακόμη και η ίδια η ασχολία με την πρακτική του Graffiti, φάνηκε να γίνεται οριοθετημένα και αποκομμένη από ανεξέλεγκτες, βανδαλιστικές συμπεριφορές. Η ποιοτική σχεδίαση, η αρμονική συνύπαρξη με την παρέα και η συνεργασία αποτέλεσαν τη βάση της δράσης.

Συγκριτικά, καταγράφεται πως οι νεαροί ενήλικες και ενήλικες ερωτώμενοι writers, συνεχίζουν τη σχεδίαση και αναφέρουν συμμετοχή σε crew- περισσότερο εννοώντας την παρέα-γεγονός που θα λέγαμε πως εν μέρει καταρρίπτει την υπόθεση πως η ενασχόληση αφορά αποκλειστικά εφήβους. Φαίνεται πως η «καριέρα» του writer, προοδευτικά, στην πορεία προς την ενήλικη ζωή δεν αποκόπηκε αλλά αναπροσαρμόστηκε. Η ανάγκη για αυτοπροσδιορισμό, συμμετοχή και θέση σε μία ομάδα στην φάση της εφηβείας (Tajfel & Turner, 1986· Phinney, 1990· Hogg & Vaughan, 2002· Cripps & Zyromski, 2009) φαίνεται να «ικανοποιείται» από τη συμμετοχή στο crew, όπου και οι δύο ομάδες περιγράφουν ως το μέσο που εκπλήρωσε την παραπάνω επιθυμία (δηλ. αίσθημα «ανήκω»).

Από τη συμμετοχή στις δράσεις του crew, με εστίαση στο παρελθόν, όλοι οι συμμετέχοντες αναφέρουν αντιπαλότητες μεταξύ των ομάδων με σκοπό την απόκτηση αναγνωρισιμότητας (fame) και κυριαρχίας (Docuycanan, 2000:103). Σε σχέση με την ομαδική δράση, οι ενεργοί writers, με αναφορές στην τωρινή φάση σχεδίασης, συνεχίζουν να δρουν με στρατηγική και οργάνωση, με αυξημένη, πια, αντίληψη του κινδύνου («Περισσότερη προσοχή»).

Σύγκρουση χρήσης ουσιών και Graffiti

Οι ex-writers δεν αναφέρονται ιδιαίτερα στη χρήση ουσιών κατά τη διάρκεια μιας εξόρμησης, εν αντιθέσει με τους ενεργούς δημιουργούς οι οποίοι αναφέρουν τον πειραματισμό με ουσίες (κάνναβη), κυρίως στην όψιμη φάση της σχεδίασης. Αυτό αναλύεται διττά: κατ' αρχάς, οι πρώην χρήστες περιγράφουν μια παρελθοντική κατάσταση, κατά την εφηβεία, την οποία προσδιόρισαν ως περίοδο ορόσημο σχετικά με τη χρήση και την εξάρτηση. Στις περιπτώσεις των πρώην writers φαίνεται πως ανάμεσα στη διαπάλη για «χρήση» ή «Graffiti», η πρώτη φάνηκε να κυριαρχεί και να εξελίσσεται εις βάρος της σχεδίασης. Έτσι, η ασχολία με τη σχεδίαση περιορίστηκε ή διεκόπη. Στις περιπτώσεις που οι ερωτώμενοι ex-writers αναφέρθηκαν στη χρήση και το Graffiti, αυτά δεν φαίνεται να συνδέθηκαν με κάποιο τρόπο στην εξόρμηση αυτή καθ' αυτή, αλλά να συσχετίστηκαν με την παρέα (όπου η έξοδος δεν ήταν απαραίτητα και εξόρμηση). Ένας εκ των ex-writers δήλωσε ρητά πως η μυρωδιά που εκλύεται κατά τη χρήση κάνναβης, κάνει αισθητή την παρουσία του writer στον περιβάλλοντα χώρο-σκοπός του οποίου είναι να δράσει απόκρυφα-γεγονός που τον στοχοποιεί και αυξάνει την επικινδυνότητα.

Στην περίπτωση των ενεργών writers, καταγράφεται σύγκρουση μεταξύ της χρήσης και της σχεδίασης. Σε σχέση με τη χρήση και τον πειραματισμό, ένας συμμετέχοντας χαρακτηριστικά αναφέρει: «Είχα γνωρίσει κάποια παιδιά τα οποία «πίνουν» ας πούμε και λέ-

νε: «ώπα. Τι λένε τα τραγούδια; Ναρκωτικά; Αυτό. Αυτό κάνουν κι αυτοί. Εδώ είμαστε μάγκες. Τώρα θα γίνουμε... Ήμασταν που ήμασταν μάγκες, θα γίνουμε μάγκες στο τετράγωνο τώρα!» Οπότε έπρεπε που έπρεπε να κάνουμε οικονομία για τα χρώματα, έπρεπε να κάνουμε οικονομία και γι' «αυτό»!» (T1,25, writer).

Αναλύοντας τα παραπάνω, καταλήγουμε πως είναι εμφανής η επιρροή της hip-hop κουλτούρας και ιδίως της μουσικής, όπου το graffiti αποτελεί υποκατηγορία αυτής. Είναι, ωστόσο, σημαντικό να επισημανθεί πως κανένας από τους συμμετέχοντες δεν αναφέρθηκε στη «χρήση σκληρών» ουσιών. Χαρακτηριστικά, οι ενεργοί writers ανέφεραν ελεγχόμενη και αποσπασματική χρήση κάνναβης, αποκλειστικά μετά τη σχεδίαση- διαφορετικά η χρήση κατά τη διάρκεια αυτής θα είχε επίπτωση στην ποιότητα του σχεδίου- ή καθόλου χρήση, ούτε καν πειραματισμό, παρότι δεν αρνήθηκαν ότι ο «πειρασμός» υπήρχε.

Εμπειρίες εξορμήσεων και παραβατικότητα

Τα βιωμένα περιστατικά στη διάρκεια εξορμήσεων, αποκαλύπτουν τις σχέσεις και τη δυναμική που αναπτύσσεται εντός των κλειστών ομάδων (crew), μεταξύ τους και μεταξύ αυτών και της αστυνομίας. Συμπερασματικά, τόσο οι writers όσο και τα μέλη του θεραπευτικού προγράμματος, κάνουν λόγο για αστυνομική βία και τραυματισμούς στη διάρκεια εξορμήσεων.

Αξίζει να αναλυθούν οι σχέσεις μεταξύ ομάδων και αντί-ομάδων. Αναφέρονται διαμάχες ανάμεσα σε μέλος ακροδεξιών και οπαδικών συνόλων, το οποίο ασχολήθηκε με το οπαδικό και πολιτικό Graffiti, και μελών αντί- εξουσιαστικών ομάδων και αντίπαλων οπαδών. Η δεξιοτεχνία στο σχέδιο Graffiti, φαίνεται να εντάσσεται σε δράσεις ακραίων ομάδων με σκοπό την προώθηση συγκεκριμένων στάσεων και αντιλήψεων.

Αναφορικά με τις εξορμήσεις και τη συλλογική δράση των ομάδων, καταγράφεται πως μεταξύ των υπό μελέτη πληθυσμών (των writers) υπάρχει ταύτιση βιωμάτων ως προς την κοινωνική διάσταση της Graffiti πρακτικής και την ανατροφοδότηση από το προσλαμβανόμενο κοινό. Οι συμμετέχοντες αναφέρουν, αμφότεροι, κατασταλτική συμπεριφορά από την αστυνομία (Lachmann, 1998) ενώ οι αντιδράσεις του κοινού φαίνεται να είναι αμφιθυμικές, άλλοτε επιβραβεύοντας τη δράση και άλλοτε επικρίνοντας την. Η κυρίαρχη αντίληψη για τη δράση των writers, αντιπαλεύει τη διάσταση που τους αντιμετωπίζει ως «βάνδαλους» και «ταραξίες» με τη μετριοπαθή θέση του παλιμπαιδισμού. Ακόμη και στις περιπτώσεις που η δράση αφορά στη συντήρηση και στον εικαστικό «καλλιπισμό» (περίπτωση ST.A.CO.), το κοινό, άλλοτε την εκλαμβάνει ως βανδαλισμό και άλλοτε ως πράξη άξια επιβράβευσης. Φαίνεται, πως η ελληνική κοινωνία, ακόμη «άγουρη» στην ιδέα ότι το Graffiti επιτελεί μια λειτουργία, δείχνει να αντιμετωπίζει τον υπαρκτό αυτό «διάλογο στους τοίχους», εν μέρει, ως μία κατάσταση με απουσία νοήματος ή μηνύματος. Στον αντίποδα, οι writers εισάγουν την υποστηρικτική στάση των γονέων, σε σύγκριση με τους πρώην writers που, στην πλειονότητά τους, δεν κάνουν καμία σχετική αναφορά. Η ενασχόληση με Graffiti, στην περίπτωση των writers δεν αποτέλεσε απόκρυφη δράση, εν αγνοία των γονέων, αλλά εκπεφρασμένη ασχολία, ένα πάρεργο που δεν δημιουργούσε τριβές ή συγκρούσεις.

Graffiti, συναισθηματική έκφραση και θεραπεία

Αξίζει να σημειωθεί η υποστηρικτική στάση των θεραπευτικών προγραμμάτων ως προς την υπό μελέτη ενασχόληση, όπως εκφράστηκε από ex-writers (μέλη θεραπευτικών προγραμμάτων απεξάρτησης). Στην περίπτωση αυτή, η δημιουργία Graffiti λειτούργησε

ως μέσο επαν-εισδοχής στο θεραπευτικό πρόγραμμα. Ex-writer σχετικά αναφέρει χαρακτηριστικά: «Όταν είχα διακόψει από την κοινότητα, και τέλος πάντων όταν ξαναγύρισα στο Κέντρο Συμβουλευτικής για να ξαναμπώ στην ουσία, επειδή είχα κάνει πολλές βλακείες, μου είχαν πει «θα κάνεις κάτι για να το γυρίσεις όλο αυτό ρε παιδί μου, όλο αυτό που είχες κάνει». Και είπα ότι θα τους κάνω ένα γκράφιτι. Και έχω κάνει ένα μεγάλο γκράφιτι σε χαρτόνι και το έδωσα δώρο και καλά στο κέντρο, ότι «θα είναι δικό σας». Οπότε αυτό «Στροφή στη ζωή». Πέρα του ότι τους συγκίνησε, τους φάνηκε πάρα πολύ καλή πράξη όλο αυτό που έκανα, γιατί είχα βάλει πολύ το κομμάτι μου εκεί πέρα, το είχα κάνει με πολλή ποιότητα, δεν το είχα κάνει απλή ξεπέτα. Εν τέλει, μου είπαν «εντάξει, ξανά μπαίνεις στην κοινότητα». Μου γύρισε πάρα πολύ θετικά αυτό. Το ότι έκανα κάτι δημιουργικό και το έκανα γι' αυτό το λόγο, το ότι ήθελα να παραμείνω καθαρός κι όλα αυτά. Κι έτσι ξανά μπήκα.»

Οι ex-writers, προσπάθησαν να περιγράψουν συναισθήματα κατά τη διάρκεια της σχεδίασης και έκαναν λόγο για περηφάνια και ανακούφιση από το τελικό αποτέλεσμα, ικανοποίηση από τη θετική ανταπόκριση των μελών του crew, ενώ κατά τη διάρκεια της σχεδίασης διακατέχονταν από άγχος και ανασφάλεια. Η αντίθεση αυτή -μεταξύ σχεδίασης και ολοκλήρωσης- σκιαγραφεί την κατάσταση που βιώνει ο writer την ώρα της εξόρμησης, όπου οι συνθήκες (παρανομία, νύχτα) διαμορφώνουν και τον συναισθηματικό κόσμο των δρώντων. Τα θετικά συναισθήματα (χαρά, ικανοποίηση, περηφάνια, ευτυχία) σχετίζονται με τη σχεδίαση, την ποιότητα του σχεδίου και το εικαστικό αποτέλεσμα. Τα αρνητικά προκύπτουν, κυρίως, ως αποτέλεσμα των συνθηκών κάτω από τις οποίες το σχέδιο γίνεται (παρανομία, νύχτα) παρότι εκφράστηκε και ευχαρίστηση από τη συνθήκη της παρανομίας.

Writers και ex-writers αναδεικνύουν την σημασία της τέχνης στη θεραπεία της τοξικοεξάρτησης και προτείνουν το Graffiti ως μέσο γνωριμίας και εισδοχής χρηστών σε θεραπευτικό πρόγραμμα. Αναφέρουν σχετικά, πως σε δράσεις στην κοινότητα, όπου δόθηκε η ευκαιρία να συμμετάσχουν μέσω του σχεδίου, αυτό λειτούργησε ως μέσο από-στιγματισμού τους από την κοινωνία. Δόθηκε η ευκαιρία να αναδείξουν «φωτεινά» σημεία της ιστορίας τους και προσωπικές δεξιότητες. Σε ένα ακόμη επίπεδο, προτείνουν το Graffiti ως πρόσφορο βήμα για τη δημιουργία θεραπευτικής σχέσης και σχέσης εμπιστοσύνης. Οι ex-writers, υποστήριξαν ότι, ένας θεραπευτής με αντίστοιχες «Graffiti» καταβολές ή σχετικό ενδιαφέρον, θα λειτουργούσε πράγματι ως μέσο ενθάρρυνσης για δυναμική συνέχεια στη θεραπεία.

Από τους ενεργούς writers, ειπώθηκε ότι οι ίδιοι είναι πρόθυμοι να συνδράμουν και να στηρίξουν σχετικές δράσεις, δηλώνοντας, ωστόσο, αδυναμία στον τρόπο και με εμφανή ανάγκη για θεραπευτική καθοδήγηση. Χωρίς να αποκλείουν την πιθανότητα υποτροπής πρώην χρηστών, σε περίπτωση εμπλοκής και πάλι με την πρακτική του Graffiti στην παράνομη πλευρά του, η αίσθηση που αφήνουν είναι πως οι περιβαλλοντικοί πειρασμοί που σχετίζονται με εξαρτησιογόνες ουσίες, είναι πιθανό να αφορούν στην ενασχόληση με Graffiti.

Συμπεράσματα και προτάσεις στο πλαίσιο πρόληψης & θεραπείας της εξάρτησης

Ανάγκη του «ανήκειν»-ισχυροί δεσμοί

Η έρευνα ανέδειξε θέματα που σχετίζονται με την ενασχόληση με Graffiti στο πλαίσιο μιας διαδικασίας ένταξης σε μία ιδιαίτερη κοινωνική ομάδα εφήβων και ενίσχυσης της κοινω-

νικής ταυτότητας (Erikson, 1985· Tajfel και Turner, 1986· Phinney, 1990· Eagle, 1997· Cole, Cole, 2011). Τα κυριότερα συμπεράσματα που προκύπτουν από την παρούσα έρευνα αναδεικνύουν, αφενός, την εφηβική ανάγκη για αναζήτηση και συγκρότηση της κοινωνικής ταυτότητας και, αφετέρου, την επιθυμία για ένταξη σε μια κοινωνική ομάδα και απόκτηση προσωπικής ταυτότητας (tag) αποτελεί και προϋπόθεση για ένταξη στο crew (Ferrel, 1998· Docuyanan, 2000· Ζαϊμάκης, 2012· Holmes, 2010· Aneliese, 2013). Η τελευταία, πέρα από την αυτοπαρουσίαση και την ενίσχυση της προσδοκώμενης κοινωνικής ταυτότητας, του «Εγώ» μέσα στο «Εμείς», φαίνεται να ικανοποιεί την ανάγκη του «ανήκειν» (Spellings, 2005· Cripps & Zyromski, 2009), της υπαγωγής, δηλαδή, στον κόσμο μιας υποκοουλτούρας που διέπεται από ισχυρούς δεσμούς και ιδιαίτερους εσωτερικούς κώδικες και κανόνες που μόνο τα μέλη της γνωρίζουν, μοιράζονται, αντιλαμβάνονται και επικοινωνούν μεταξύ τους. Αυτοί οι ισχυροί δεσμοί αφορούν στη συνοχή του crew και προϋποθέτουν κοινούς στόχους, που κινούνται στα όρια μεταξύ νομιμότητας και παρανομίας.

Ενίσχυση Κοινωνικής Ταυτότητας

Διαφαίνεται πως το Graffiti και το Tagging λειτουργεί ως σύμβολο κοινωνικής ταυτότητας σε έναν εσωτερικό διάλογο μεταξύ των μελών της ομάδας και των ομάδων μεταξύ τους (crews). Ανάμεσα σε αυτόν τον κλειστό κύκλο των writers και του ευρύτερου «κύκλο της νομιμότητας»- δηλαδή του εξωτερικού κόσμου της κοινωνίας ως «παρατηρητή» και την ίδια στιγμή «αποδέκτη» των μηνυμάτων που φέρουν τα σχέδια Graffiti- δεν φαίνεται να υπάρχει η ίδια αμφίδρομη επικοινωνία που συναντάται στον στενότερο κύκλο των crews, όπου μόνο η ομάδα και τα μέλη ξέρουν τι υπονοούν τα Graffiti, αντιλαμβάνονται και ορίζουν τη θέση του ισχυρού, διαμορφώνουν τη δυναμική, τον στόχο και το «γίγνεσθαι» της κοινότητας και των μερών αυτής. Σε επίπεδο αλληλεπίδρασης και επικοινωνιακών πρακτικών, παρατηρείται πως τα μέλη (writers), στην προσπάθειά τους να προσαρμοστούν στην ομάδα (crew) και την ευρύτερη Graffiti κοινότητα, τείνουν να κατασκευάζουν μια συγκριμένη νοοτροπία σύμφυτη με τις κοινωνικές αναπαραστάσεις που τα ίδια οικοδομούν για το Graffiti, τον εαυτό τους, το crew και την κοινωνία. Με τον τρόπο αυτό, τα μέλη κατορθώνουν να μοιράζονται κοινές αντιλήψεις, οικείες εμπειρίες και ταυτόσημα βιώματα προς χάριν της ομοιογένειας και της απόκτησης ενός κοινού κώδικα επικοινωνίας και κατανόησης του έσω- και έξω- κόσμου. Κατά τον Mosconici, όπως σχολιάζει η Wetherell (2004:205): «μία από τις συνέπειες του γεγονότος ότι οι άνθρωποι μοιράζονται μεταξύ τους κοινές αναπαραστάσεις είναι ότι έτσι παρέχεται ένα 'κοινό νόμισμα' για την επικοινωνία τους».

Στο πλαίσιο αυτό, τα μέρη φαίνεται να δομούν την κοινωνική ταυτότητα μέσα από τη σύγκριση της ενδο-ομάδας (crew) με την έξω-ομάδα (κοινωνία), σε μια προσπάθεια εξύψωσης του crew και ως εκ τούτου του εαυτού ως μέρος αυτού. Άλλωστε η στρατηγική, η συνεργασία, η συμμόρφωση και η συνέπεια στο τρόπο δράσης του crew, όπως μεταφέρεται από τους συμμετέχοντες, φαίνεται να αντανακλούν τα μη διαπερατά όρια και την ισχυρή σχέση που συνδέει τους writers μεταξύ τους. Αυτό, σε επίπεδο συμπεριφορών, ερμηνεύεται διττά: αφενός, τα μέλη, στην προσπάθειά τους να ενταχθούν υιοθετούν συμπεριφορές των υπόλοιπων μελών του crew στο οποίο ανήκουν (συλλογικότητα) και αφετέρου τείνουν να ανταγωνίζονται τα μέλη αντίπαλων crews (ανταγωνισμός, αντιπαλότητες) (Tajfel, & Turner, 1979:34-35· Wetherell, 2004:301). Η παραπάνω δράση, εντός και εκτός της ομάδας, φαίνεται να αξιολογείται, από την περίοδο της

εφηβικής περιόδου στην πορεία προς την ενήλικη ζωή, με την αξία της ομάδας και της θέσης εντός αυτής, προοδευτικά, να διακυβεύεται. Στην περίπτωση των writers-ενεργών και πρώην- η αναζήτηση για δομημένη κοινωνική ταυτότητα ως αποτέλεσμα της ομαδικής δράσης αλλά και της σύγκρισης, φαίνεται πως ευνόησε το «πέραςμα» σε άλλες ομάδες, άλλοτε χαμηλότερου και άλλοτε υψηλότερου κύρους από το Graffiti crew. Από την ομάδα των εν ενεργεία writers, σε αρκετές περιπτώσεις συμμετεχόντων, φάνηκε πως η συμμετοχή στη Graffiti κοινότητα να διατήρησε θετικό πρόσημο, εν αντιθέσει με την ομάδα των ex-writers, τα μέλη της οποίας αποδόμησαν το crew και αναζήτησαν μια θέση σε άλλες ομάδες (χρήση, παρανομία).

Αναζήτηση της Αυτοπραγμάτωσης

Η ανάγκη της αυτοπραγμάτωσης (self-actualization) και της αναγνωρισιμότητας (recognition), αναδεικνύεται έντονα, πάντα μέσα σε ένα περιβάλλον παραβατικότητας και κινδύνου. Στην περίπτωση των writers, η θέση και δράση στην κλειστή Graffiti κοινότητα, προσέφερε την προσδοκώμενη ασφάλεια και εκπλήρωσε την ανάγκη για υπαγωγή σε μια ομάδα που να ενισχύει την αυτοεκτίμηση των μετεχόντων σε αυτή, μέσα από την επίτευξη κοινών στόχων και την εξασφάλιση του σεβασμού ανάμεσα στη Graffiti κοινότητα. Στη βάση αυτή, φαίνεται πως ανέδειξε χαρίσματα, προσέφερε πληρότητα και λειτούργησε ως δίοδος αυτενέργειας, δημιουργικότητας και ανάπτυξης του εαυτού μέσα από γόνιμη αλληλεπίδραση με τα υπόλοιπα μέλη του crew. Πρόκειται για αυτό που ο Maslow θα ονόμαζε «ανάγκη για αυτο-ολοκλήρωση», όπου η επιθυμία για δημιουργικότητα και η αναζήτηση της ολοκλήρωσης και μέσα από την τέχνη, αντανακλούν τα βασικά χαρακτηριστικά ενός ατόμου που αντιπαλεύει να ικανοποιήσει την επιθυμία για ελευθερία βούλησης σε αντιδιαστολή με την αιτιοκρατία (determinism) στις ανθρώπινες συμπεριφορές, στη γραμμική διάταξη των αναγκών, όπως τις όρισε ο ίδιος (Runcoc, 2004:666, 680· Olson, 2013).

Περιστασιακή χρήση ως επιβράβευση

Αναφορικά με τη χρήση ουσιών, τον πειραματισμό και τη σχεδίαση Graffiti εντοπίζεται και καταγράφεται πειραματισμός ή/και περιστασιακή χρήση αλκοόλ και κάνναβης αλλά όχι οπιούχων εξαρτησιογόνων ουσιών, κατά βάση, ως «επιβράβευση» μετά την ολοκλήρωση της διαδικασίας σχεδίασης. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η θέση των συμμετεχόντων στην έρευνα που αναφέρει πως η χρήση κάνναβης κατά τη σχεδίαση, από τη μία θα στοχοποιούσε τον δημιουργό καθώς η μυρωδιά τον κάνει εύκολα αντιληπτό, από την άλλη, θα είχε επίπτωση στην ποιότητα του σχεδίου. Γίνεται αντιληπτό, επίσης, πως στη διαπάλη ανάμεσα στη σχεδίαση και τη χρήση, όπου και όταν η τελευταία «κυριάρχησε», η ενασχόληση με τη σχεδίαση Graffiti υποχώρησε για να αντικατασταθεί πλήρως από τον κόσμο των ουσιών.

Εργαλείο Πρόληψης, Απεξάρτησης & Κοινωνικής Ένταξης

Παράλληλα, από την παρανομία και τη βανδαλιστική πτυχή της δράσης, η σχεδίαση Graffiti αναδύεται ως ένα εργαλείο πρόληψης, απεξάρτησης και κοινωνικής ένταξης εφήβων αλλά και πρώην χρηστών. Προσαρμοσμένη στην καλλιτεχνική και δημιουργική της έκφανση, φαίνεται πως μπορεί να λειτουργεί ως δίοδος εκφραστικότητας, συμμετοχικότητας και επικοινωνίας που επιτρέπει σε εφήβους και νέους να ανταποκριθούν σε ρόλους, να αναδείξουν απόψεις και προβληματισμούς, να επιδείξουν ταλέντα και να αυτοπροσδιοριστούν σε ένα πλαίσιο αποκομμένο από ριψοκίνδυνες ενέργειες, παράνο-

μες συμπεριφορές και βανδαλιστικές δραστηριότητες. Η ομάδα ST.A.CO., σε μια προσπάθεια αποκωδικοποίησης αυτής της επικοινωνίας και των συμβολισμών της Graffiti κοινότητας, προτείνει στην κοινωνία μία νέα οπτική του φαινομένου και την καλεί να εστιάσει στην καλλιτεχνική και εικαστική πλευρά του.

Προτάσεις

Η συνεισφορά της παρούσας μελέτης θα μπορούσε να αξιοποιηθεί κυρίως στον τομέα της θεραπείας απεξάρτησης, από τις άμεσα εμπλεκόμενες επιστημονικές ειδικότητες, καθώς αφορά στην σχέση της χρήσης ουσιών και την τοξικοεξάρτηση με μία, αν μη τι άλλο, πρακτική που αποτελεί εγγενώς μια δημιουργική δραστηριότητα ενός ατόμου (εν προκειμένω ενός χρήστη) (Ferrell, 1995). Η ενασχόληση με σχεδίαση Graffiti διακινεί συναισθήματα και αναδεικνύει ιδιαίτερα ισχυρούς δεσμούς μεταξύ των μελών της ομάδας- crew προς την επίτευξη κοινών στόχων. Σε μία προσπάθεια αναζήτησης του τρόπου με τον οποίο θα μπορούσαν αυτά τα στοιχεία να ενταχθούν και να «γονιμοποιηθούν» κατά τη θεραπεία απεξάρτησης, επαγγελματίες που εμπλέκονται στη θεραπευτική διαδικασία καλούνται να κατανοήσουν τόσο την ψυχοκοινωνική όσο και την αισθητική-καλλιτεχνική πτυχή του φαινομένου.

Μία πρόταση, εν γένει, θα ήταν η υιοθέτηση, από την πλευρά των θεραπειών, μίας, ει δυνατόν, εναλλακτικής στάσης, προς την κατεύθυνση της ενσωμάτωσης και σύνθεσης μιας ευέλικτης θεραπευτικής σχέσης. Φαίνεται πως μια τέτοια κατανόηση της ενασχόλησης με τη σχεδίαση Graffiti, να προωθεί τη θεραπευτική σχέση και να διευρύνει το θεραπευτικό πλαίσιο παρέμβασης. Στο πλαίσιο αυτό, επαγγελματίες του χώρου (κοινωνικοί λειτουργοί), ενθαρρύνονται να ενεργούν στο τομέα των εξαρτήσεων και να υιοθετούν μια ψυχοκοινωνική πρακτική, ώστε η ενασχόληση με Graffiti να ενταχθεί στο κοινωνικό γίγνεσθαι μέσω νόμιμων δράσεων και παρεμβάσεων. Ωφέλιμη θα ήταν η συστηματικοποίηση τέτοιων δράσεων ώστε η σχεδίαση να αποτελέσει μέσο πρόληψης ή/και θεραπείας μέσα από ομάδες ανάπτυξης δημιουργικών δραστηριοτήτων και κοινωνικών δεξιοτήτων με συμβαλλόμενα μέλη έφηβους και νέους. Ήδη, στις περιπτώσεις ανθρώπων όπου το Graffiti αξιοποιήθηκε στη φάση της αλλαγής τους εντός του θεραπευτικού προγράμματος, φάνηκε πως λειτούργησε ενδυναμωτικά και προς ενίσχυση της συμμετοχής και παραμονής στη θεραπεία.

Η παρούσα μελέτη, αναδεικνύει τη σημασία της προσέγγισης των Δυνατών Σημείων (strengths-based approach) ως μίας μεθόδου που επικεντρώνεται στην αυτοδιάθεση και την ολιστική οπτική της λειτουργικότητας ενός προσώπου, το οποίο καλείται δυναμικά να συμβάλει στη θεραπευτική διαδικασία. Ο συμβαλλόμενος πια, ορίζει ο ίδιος και έπειτα αναπλαισιώνει την κατάσταση, ανακαλώντας θετικές εκφάνσεις και φωτεινά σημεία της πρότερης εμπειρίας, όπως την βίωσε και τη γνωρίζει ο ίδιος. Στην εκτίμηση της κατάστασης με βάση την οπτική των δυνατών σημείων, αμφότεροι στη θεραπευτική σχέση, θα ήταν ωφέλιμο να αναδομήσουν την ενασχόληση με σχεδίαση Graffiti και τη συμμετοχή στο crew, με εστίαση στις δυνατότητες που αναδείχθηκαν μέσα από αυτές και που εντοπίζονται στο ίδιο το άτομο, στην ομάδα και στο κοινωνικό περιβάλλον. Μία τέτοια προσέγγιση της συμμετοχής στην κοινότητα των writers, χωρίς να παραβλέπει τις προκλήσεις και τα τρωτά σημεία αλλά συνυπολογίζοντάς τα, δείχνει να μετουσιώνει την εμπειρία μέσα στην ομάδα-crew σε πηγή ατομικών δυνατοτήτων, κοινωνικών δεξιοτήτων και θετικών προσδοκιών που μπορούν να αξιοποιηθούν προς όφελός του ατόμου.

Βιβλιογραφία Ελληνόγλωσση

- Αστρινάκης, Α.Ε. (1991) *Νεανικές Υποκοουλτούρες: Παρεκκλίνουσες Υποκοουλτούρες της Νεολαίας της Εργατικής Τάξης. Η Βρετανική Θεώρηση και η Ελληνική Εμπειρία*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Babbie, E. (2011) *Εισαγωγή στην Κοινωνική Έρευνα*. Αθήνα: Κριτική.
- Cole, M., Cole, S.R. (2011) *Η ανάπτυξη των παιδιών*. Αθήνα: Τυπωθήτω- Γιώργος Δαρδανός.
- Ιωσιφίδης, Θ. (2008) *Ποιοτικές Μέθοδοι Έρευνας στις Κοινωνικές Επιστήμες*. Αθήνα: Κριτική.
- Καλλιδικάκη, Θ. (2014) 'Η εκτίμηση στην πρακτική της κοινωνικής εργασίας σε περιβάλλοντα παροχής εκπαίδευσης', στο Θ. Καλλιδικάκη & Ζ. Κασσέρη, (επιμ.) *Κοινωνική εργασία στην εκπαίδευση- Στα θρανία των ετεροτήτων*. Αθήνα: Τόπος.
- Καλλιδικάκη, Θ. (2011) *Ποιοτικές μέθοδοι στην έρευνα της κοινωνικής εργασίας*. Αθήνα: Τόπος.
- Κουράκης, Ν. Ε. (2004) *Δίκαιο Παραβατικών Ανηλίκων*. Αθήνα- Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- Κυριαζή, Ν. (1999) *Η Κοινωνιολογική Έρευνα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Πούρκος, Μ. Α. & Δαφέρμος, Μ. (επιμ) (2010) *Ποιοτική έρευνα στην ψυχολογία και την εκπαίδευση- Επιστημολογικά, μεθοδολογικά και ηθικά ζητήματα*. Αθήνα: Τόπος.
- Τσιώλης, Γ. (2014) *Μέθοδοι και τεχνικές ανάλυσης στην ποιοτική κοινωνική έρευνα*. Αθήνα: Κριτική
- Wetherell, M. (2004) (επιμ.) *Ταυτότητα, ομάδες και κοινωνικά ζητήματα*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Βιβλιογραφία Ξενόγλωσση

- Aneliese K. D. (2013) *Identifying with the Graffiti Subculture: The Impact of Entering and Exiting the Graffiti Subculture on the Social Identities of Graffiti*, Master Thesis, Greensboro: University of North Carolina.
- Burck, C. (2005) 'Comparing qualitative research methodologies for systemic research: the use of grounded theory, discourse analysis and narrative analysis', *Journal of Family Therapy* 27: 237-262.
- Cripps, K., Zyromski, B. (2009) 'Adolescents' Psychological Well-Being and Perceived Parental Involvement: Implications for Parental Involvement', *Research in Middle Level Education* 33 (4): 1-13.
- Cowger, C. (1994) 'Assessing client strengths: Clinical assessment for client empowerment', *Social Work* 39: 262- 268.
- De Certeau, M. (1984) *The Practice of Everyday Life* (μτφ. Rendall S.), Los Angeles: University of California Press.
- Dickinson, M. (2008) 'The Making of Space, Race and Place New York City's War on Graffiti, 1970—the Present', *Critique of Anthropology* 28 (1): 27–45.
- Docuyanana, F. (2000) 'Governing Graffiti in Contested Urban Spaces', *Political and Legal Anthropology Review* 23: 103- 121.
- Eagle, M. (1997) 'Contributions of Erik Erikson', *Psychoanalytic review* 84 (3): 337–47.
- Erikson, E. (1985) *Childhood and Society*. New York: W. W. Norton Company.
- Ferrell, J. (1995) 'Urban Graffiti: Crime, Control, and Resistance', *Youth and Society* 27: 33-42.
- Ferrell, J. (1998) 'Freight Train Graffiti: Subculture, Crime, Dislocation', *Justice Quarterly* 15(4): 587-608
- Halsey, M. & Young, A. (2006) 'Our Desires are Ungovernable', *Theoretical Criminology* 10 (3): 275–306.
- Hogg, M. A. & Vaughan, G. M. (2002) *Social Psychology* (3rd ed.). London: Prentice Hall.
- Holmes, R., (2010) 'Risky Pleasures: Using the Work of Graffiti Writers to Theorize the Act of Ethnography', *Qualitative Inquiry* 16 (10): 871-882.

- Lachmann R., (1988) 'Graffiti as a career and ideology', *American Journal of Sociology* 94 (2): 229-50.
- Martin, G., Pichardson, A., Bergen, H., Roeger, L., Allison, S. (2003) 'Family and individual characteristics of a community sample of adolescents who graffiti', paper presented at *the Graffiti and Disorder Conference*. Australia 18-19 August 2003. Australian Institute of Criminology in conjunction with the Australian Local Government Association: Australia: Brisbane.
- Merton, R. K. (1938) 'Social Structure and Anomie', *American Sociological Review* 3 (5): 672-682.
- Pani, R., & Sagliaschi, S. (2009) 'Psychopathology of Excitatory and Compulsive Aspects of Vandalistic Graffiti', *Psychological Reports* 105(3): 1027-1038.
- Phinney, J. (1990) 'Ethnic identity in adolescents and adults: Review of research', *Psychological Bulletin* 108(3): 499-514.
- Rowe, M., Hutton, F. (2012) 'Is Your City Pretty Anyway?' Perspectives on Graffiti and the Urban Landscape?', *Australian & New Zealand Journal of Criminology* 45 (1): 66-86.
- Runco, M. A. (2004) 'Creativity', *Annual Reviews Psychol.* 55: 657-687.
- Saleebey, D. (Ed.) (2006) *The Strengths Perspective in Social Work Practice*. Boston: Allyn & Bacon.
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1979) 'An integrative theory of inter-group conflict', In W. G. Austin & S. Worchel (Eds.) *The social psychology of inter-group relations*. Monterey, CA: Brooks/Cole: 33-47.
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1986) 'The social identity theory of inter-group behavior', In S. Worchel & L. W. Austin (Eds.), *Psychology of Intergroup Relations*. Chicago: Nelson-Hall.
- Vaismoradi, M., Turunen, H., Bondas, T. (2013) 'Content analysis and thematic analysis: Implications for conducting a qualitative descriptive study', *Nursing and Health Sciences* 15: 398-405
- White, R. (2001) 'Graffiti, Crime Prevention and Cultural Space' *Current Issues in Criminal Justice* 12 (3): 253-268.
- Williams, J. P. (2011) *Subcultural Theory: Traditions and Concepts* (1st ed.). Polity.

Ηλεκτρονικές Πηγές

- Hammond, W. & Zimmerman, R. (2012) A Strength- Based Perspective, Resiliency Initiatives. Διαθέσιμο στο: http://www.resiliencyinitiatives.ca/cms/wp-content/uploads/2013/03/strength_based_perspective-Dec-10-2012.pdf [Πρόσβαση: 15 Νοεμβρίου 2016]
- McLeod, J. and Elliott, R. (2011) 'Counselling and Psychotherapy Research: Linking research with practice. Systematic case study research: A practice-oriented introduction to building an evidence base for counselling and psychotherapy' [Online] 11 (1): 1-10. Available at: <http://dx.doi.org/10.1080/14733140212331384755> [Πρόσβαση: 10 Νοεμβρίου 2016].
- Olson A. (2013) 'The theory of Self- Actualization'. Available at: <https://www.psychologytoday.com/blog/theory-and-psychopathology/201308/the-theory-self-actualization> [Πρόσβαση: 30 Δεκεμβρίου 2016]
- Quintanilla, M. (1993) 'War of the walls. Los Angeles Times'. Available at: http://articles.latimes.com/1993-07-14/news/vw-12995_1_street-fame. [Πρόσβαση: 14 Ιουνίου 2016].
- Spellings. M. (2005) 'Helping Your Child through Early Adolescence', U.S. Department of Education. Available at: <https://www2.ed.gov/parents/academic/help/adolescence/adolescence.pdf> [Πρόσβαση: 21 Ιουνίου 2016].
- Ζαϊμάκης Γ. (2012) 'Η ετερογλωσσία του γκράφιτι στην ποιοτική έρευνα: Μεθοδολογικές διασταυρώσεις σε ανοίκειους κοινωνικούς κόσμους'. Διαθέσιμο στο: <https://student.cc.uoc.gr/uploadFiles/181-%CE%A0%CE%9F%CE%93%CE%9A329/zaimakis%20Graffiti%20and%20Heteroglossia%20%201.pdf> [Πρόσβαση: 11 Απριλίου 2016].